

KULT ATENE - MINERVE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Jakaša, Laura

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:689134>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-29**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

DIPLOMSKI RAD

**KULT ATENE – MINERVE NA ISTOČNOJ
OBALI JADRANA**

LAURA JAKAŠA

Split, 2023.

Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij
Antička mitologija i ikonografija

KULT ATENE – MINERVE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Studentica:
Laura Jakaša

Mentor:
doc. dr. sc. Ana Torlak

Split, kolovoz 2023.

Sadržaj

1.	Uvod	3
1.1.	Ciljevi i metodologija rada	3
1.2.	Rimski kultovi na istočnoj obali Jadrana	4
2.	Mitovi o Ateni – Minervi i antički izvori	6
2.1.	Rođenje Atene – Minerve.....	6
2.2.	Zaštitnica grada Atene.....	7
2.3.	Mit o Erehteju.....	7
2.4.	Borba s gigantima.....	8
2.5.	Atena i Perzej	8
2.6.	Atena i Heraklo	9
2.7.	Parisov sud	9
3.	Kult Atene – Minerve	11
3.1.	Kult Atene	11
3.2.	Kult Minerve	13
4.	Ikonografija Atene – Minerve	15
5.	Spomenici Atene – Minerve na istočnoj obali Jadrana	19
5.1.	Skulptura	19
5.2.	Epigrafski spomenici.....	31
5.3.	Sitni materijal	37
6.	Katalog.....	53
7.	Zaključak	70
	Popis ilustracija	72
	Literatura	79
	Sažetak.....	83
	Abstract	84

1. Uvod

1.1. Ciljevi i metodologija rada

Važnost duhovnog života u oblikovanju društava prošlosti možemo proučavati, između ostalog, i kroz privatne ili javne izraze vjere i štovanja. U antičkoj povijesti, kultovi svjedoče dubokom duhovnom životu klasičnog čovjeka nudeći nam uvid u njihova uvjerenja, težnje, sustav vrijednosti i kulturne običaje. Pomoću materijalne i pisane ostavštine antike, možemo rekonstruirati navedeno te na taj način bolje razumjeti ostale povijesne procese koji su se odvijali u tom povijesnom razdoblju. Cilj ovog diplomskog rada jest kroz povijesni proces romanizacije istočne obale Jadrana te kroz materijalno i pisano nasljeđe, razumjeti dinamiku prisutnosti kulta božice Atene – Minerve na našim prostorima. Koristeći metodološki pristup, kombinirajući brojne arheološke nalaze (skulpture, epigrafske spomenike, sitni materijal), tekstualnu i ikonografsku analizu te povijesni kontekst, cilj je konstruirati narativ pomoću kojeg možemo zaključiti prisutnost i rasprostranjenost njenog štovanja na prostoru istočne obale Jadrana. Ovaj rad predstavlja prvi pokušaj sinteze svih dostupnih spomenika Atene – Minerve na istočnoj obali Jadrana, te jedan sustavan pregled (katalog) istih.

U prvim poglavljima rada ukratko je opisan razvoj rimske religije i kultova na istočnoj obali Jadrana u kontekstu romanizacije, donijeti su najvažniji mitovi o Ateni – Minervi s posebnom pozornošću na one mitove koji su nam važni za razumijevanje ikonografije artefakta pronađenih na zemljopisnom prostoru kojeg obuhvaćamo u ovom radu. Za svaki mit navedena je dostupna antička literatura koja se na njega odnosi. Nadalje, značajan dio rada bilo je sastavljanje kataloga odnosno pronalazak i opis dostupnih skulptura, epigrafskih spomenika ili drugog sitnog materijala koji nam svjedoče o štovanju božice na prostoru istočno jadranske obale. Osim antičkih izvora, korištena je i suvremena literatura. Jedan od članaka korištenih u radu bio je iscrpan pregled radova o kulturnim i religijskim fenomenima na hrvatskom povijesnom prostoru od autora Hrvoja Potrebeice koji je pružao temelj u pronalasku ostale literature.¹ Korištena je i druga literatura, a istaknuli su se radovi autora čiji su objekti istraživanja bili kulturni spomenici posvećeni određenom božanstvu ili općenito antički kulturni spomenici na određenim prostorima hrvatskih krajeva. Brojem i značenjem za ovaj rad, predvode radovi Nenada Cambija,

¹ Potrebeica, Hrvoje. Pregled radova o kulturnim i religijskim fenomenima u prapovijesti i antici na hrvatskom povijesnom prostoru (1946–2006). U: Miličević Bradač, Marina (ur.) Zbornik projekta *Protohistrija i antika hrvatskog povijesnog prostora*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 123–195., 2002.

Branimira Gabričevića, Vesne Girardi Jurkić, Ive Kaić, Brune Nardelli Julijana Medinija, Mirjane Sanader te Valentine Zović.

1.2. Rimski kultovi na istočnoj obali Jadrana

Svaki povijesni proces je uvjetovan nizom faktora pa tako i romanizacija koju možemo definirati kao složeni proces asimiliranja autohtonih, lokalnih zajednica sa rimskim doseljenicima. Između ostalog, u tom procesu autohtono stanovništvo postepeno preuzima i rimske običaje svakodnevnog života.² Rimska religija je bila važan čimbenik rimske države³ te je kao takva imala veliki utjecaj na svakodnevnicu rimskih građana. Logično je zaključiti da je jedno od glavnih oruđa romanizacije, osim političkog i urbanog ustrojstva, bilo implementiranje rimske religije u novoosvojene krajeve.

Razumijevanje razvoja te širenja rimske religije i kultova na istočnoj obali Jadrana zahtjeva poznavanje zemljopisne podjele hrvatskih krajeva u antici. Dakle, kada koristimo pojam istočne obale Jadrana tijekom antičkog vremena, uglavnom se referiramo na jadranski pojas koji se proteže od Istre do Boke kotorske i Crnogorskog primorja.⁴ U kontekstu ovog rada, korištenje pojma istočno jadranske obale podrazumijevati će samo onaj dio koji danas teritorijalno spada pod hrvatske krajeve. Implementaciju rimske religije i kultova te asimiliranje autohtonog stanovništva lakše je pratiti duž istočno jadranske obale, gdje po broju primjeraka materijalnih ostataka prednjače Istra i Dalmacija. Razlog tome je bolja istraženost i sačuvanost spomenika te manji stupanj urbanizacije. Gotovo svi važniji povijesni gradovi ovog dijela Hrvatske nastali su na samoj obali te zajedno s otocima čine gustu plovidbenu mrežu.⁵ Upravo u tim gradovima (npr. Pula, Poreč, Salona, Split, Stari Grad, Epidaur) pronalazimo najviše materijalnih ostataka koji nam svjedoče o širenju rimske religije na našim prostorima, ali i o *interpretatio Romana* odnosno sinkretizmu lokalnih postojećih božanstva s rimskim božanstvima. Rimljani su u ove krajeve donijeli svoj panteon bogova, kultova i običaja, međutim, otvorenost rimskog duhovnog života prema drugim vjerovanjima dozvoljavala je starosjediocima štovanje vlastitih božanstva pod uvjetom priznavanja vrhovništva rimskih bogova.⁶ U prilog tomu ide i

² Matijašić, Robert. Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija. U: Kuntić-Makvić, Bruna, Vilogorac Brčić, Inga (ur.) *Znakovi i riječi: Mythos – cultus – imagines deorum*. Zagreb: FF press, 2013, str. 62.

³ Čurković, Josip. *Razvoj rimske religije*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, 2010, str. 5.

⁴ Matijašić, Robert. *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*. Zagreb: Lekyam international, 2009, str. 11.

⁵ Matijašić, Robert. *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*. Zagreb: Lekyam international, 2009., str. 12.

⁶ Matijašić, Robert. Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija. U: Kuntić-Makvić, Bruna, Vilogorac Brčić, Inga (ur.) *Znakovi i riječi: Mythos – cultus – imagines deorum*. Zagreb: FF press, 2013, str. 62.

sinkretizam grčkih bogova s rimskim (Zeus – Jupiter, Hera – Junona, Atena – Minerva) koji nam pokazuje prilagodljivost i otvorenost rimske religije u okvirima sličnih sustava.⁷

Kroz materijalne ostatke odnosno epigrafske spomenike možemo pratiti širenje klasičnih rimskih kultova na istočnu obalu Jadrana. Votivne are (zavjetni žrtvenici) su jedna vrsta epigrafskih spomenika preko kojih saznajemo podatke o štovanju raznih božanstava uključujući i informacije o dedikantima istih. Velik broj takvih spomenika je posvećen upravo Jupiteru, vrhovnom božanstvu te službenom zaštitniku rimske države.⁸ Marko Sinobad je u svom znanstvenom radu iz 2010. godine uspio izdvojiti te analizirati čak 224 objavljena epigrafska spomenika s područja Hrvatske posvećena Jupiteru.⁹ U rimskoj državi se na forumima svakog većeg grada, sa statusom kolonije, nalazilo središte Jupiterovog kulta zajedno s Junoninim i Minervinim – tzv. hramovi Kapitolijske trijade. Zbog te činjenice se pretpostavlja da su hramovi posvećeni Kapitolijskoj trijadi postojali u kolonijama Puli, Poreču, Zadru, Solinu i Vidu kod Metkovića.¹⁰ Marko Sinobad u svom radu *Hramovi Kapitolijske trijade u Hrvatskoj* postavlja pitanje jesu li rimske kolonije na našim prostorima uistinu imale kapitolije u izvornom smislu riječi te je li dovoljno samo pretpostaviti postojanje istih na temelju statusa grada obzirom na stupanj istraženosti.¹¹ Drugi samostalni hramovi na našim prostorima su u jako malom broju, primjerima je puno više epigrafskih spomenika ili kiparskih radova koji dokumentiraju kultove pojedinih božanstava.¹² Statistički o tome ne postoje podatci, ali na temelju dostupne literature evidentno je da po broju primjeraka prednjači Jupiter, zatim Liber, Merkur, Venera, Fortuna, Herkul itd.¹³

O kultu Atene – Minerve objavljeni su radovi i analize koji potvrđuju njeno štovanje na teritoriju današnje Istre, dok ostala literatura spominje izolirane tragove njenog potencijalnog štovanja na ostalim područjima Hrvatske. Ovaj rad predstavlja pokušaj sinteze objavljenih materijalnih dokaza o možebitnom štovanju njenog kulta na istočnoj obali Jadrana kako bismo dobili ideju o rasprostranjenosti i važnosti istog.

⁷ Matijašić, Robert. Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija. U: Kuntić-Makvić, Bruna, Vilogorac Brčić, Inga (ur.) *Znakovi i riječi: Mythos – cultus – imagines deorum*. Zagreb: FF press, 2013, str. 62.

⁸ Matijašić, Robert. Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija. U: Kuntić-Makvić, Bruna, Vilogorac Brčić, Inga (ur.) *Znakovi i riječi: Mythos – cultus – imagines deorum*. Zagreb: FF press, 2013, str. 63.

⁹ Sinobad, Marko. Jupiter i njegovi štovatelji u svjetlu epigrafskih izvora na području Hrvatske. *Opravscvla archaeologica*, vol. 34, no. 1, 2010, str. 147.

¹⁰ Sinobad, Marko. Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj. *Opravscvla archaeologica*, vol. 31, no. 1, 2007, str. 226.

¹¹ Sinobad, Marko. Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj. *Opravscvla archaeologica*, vol. 31, no. 1, 2007, str. 226.

¹² Matijašić, Robert. Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija. U: Kuntić-Makvić, Bruna, Vilogorac Brčić, Inga (ur.) *Znakovi i riječi: Mythos – cultus – imagines deorum*. Zagreb: FF press, 2013, str. 63.

¹³ Matijašić, Robert. Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija. U: Kuntić-Makvić, Bruna, Vilogorac Brčić, Inga (ur.) *Znakovi i riječi: Mythos – cultus – imagines deorum*. Zagreb: FF press, 2013, str. 64.

2. Mitovi o Ateni – Minervi i antički izvori

U prethodnom poglavlju istaknuli smo rimsku sposobnost asimilacije, prilagodbe i sintetiziranja različitih kultura u kontekstu religije. Osobitost rimske religije nije samo u njenoj službenoj i obveznoj prirodi, već i u njenoj interakciji s drugim kulturama. Utisak grčke mitologije na rimske vjerske običaje je popriličan. Odnos rimskog čovjeka s bogovima bio je gotovo funkcionalan, zahtijevao je određena ponašanja i dužnosti, narativi su često bili povijesne naravi, a fokus je bio na ulozi određenog božanstva te na ispravnom načinu na kojem čovjek može steći njihovu naklonost kako bi održao mir bogova (*pax deorum*).¹⁴ Širenje rimske vlasti dovelo je do dodira s grčkom kulturom koji je rezultirao procesom sinkretizma. Rimska religijska praksa usvojila je elemente grčke mitologije poprimajući novi narativ dok su rimska božanstva poprimila dijelove grčke ikonografije (osobine i atributi grčkih pandana). Najznačajniji primjer sinkretizma je upravo rimska trijada (još iz etrurske vladavine) vrhovnih božanstava *Jupiter – Junona – Minerva* koji poprimaju osobine *Zeusa – Here – Atene*.¹⁵ Rimska Minerva (etrurski *Menerva*) je u početku bila božica mudrosti, zaštitnica umjetnosti i obrta, a kasnije se pod utjecajem helenizma poistovjetila s Atenom, božicom i zaštitnicom pobjedonosnog ratovanja.¹⁶

Za proučavanje antičkih kultova, u ovom radu kulta Atene – Minerve, važno je istaknuti i navesti antička vrela odnosno izvore iz kojih crpimo razne informacije o mitovima i opisima božice. Osim epigrafskih spomenika, djela antičkih pisaca (grčkih i rimskih) pružaju nam najviše takvih informacija.¹⁷ U ovom poglavlju istaknuti su najvažniji mitovi o Ateni – Minervi pri čemu je za svaki mit navedena dostupna antička literatura koja opisuju taj mit.

2.1. Rođenje Atene – Minerve

Zeus, vrhovno božanstvo grčke mitologije, nosi titulu oca Atene. Prije Ateninog rođenja, Zeus je stupio u brak s Metidom, svojom prvom suprugom. Metida je okeanida odnosno potječe iz božanske zajednice grčkog boga Okeana i božice Titana – Tetije. Postojalo je proročanstvo koje je predviđalo da će potomak Zeusa i Metide zasjeniti Zeusovu moć. U pokušaju da spriječi proročanstvo, Zeus je progutao Metidu koja je već bila trudna. Vrlo brzo, Zeus je počeo osjećati

¹⁴ Ćurković, Josip. *Razvoj rimske religije*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, 2010, str. 6.

¹⁵ Sanader, Mirjana. *Rasprave o rimskim kultovima*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999, str. 10.

¹⁶ *Leksikografski zavod Miroslava Krlež* (<https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4409>) pregledano 2.8.2023.)

¹⁷ Sanader, Mirjana. *Rasprave o rimskim kultovima*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999, str. 9.

glavobolje koje su u određenom trenutku postale toliko nesnosne da je morao zavapiti upomoć. Ostali bogovi, zabrinuti Zeusovim vapajima, priskočili su u pomoć, a među njima Hermes i Hefest. Hermes je uputio Hefesta da rasječe Zeusovu glavu kako bi mu olakšali, nakon čega je iz Zeusove glave iskočila božica Atena, potpuno odrasla te oklopljena ratničkom odorom. Metida je zapravo rodila Atenu nakon što ju je Zeus progutao, pa se Atena razvijala u Zeusovom umu. Ona se pojavljuje kao odrasla, zrela ratnica, oklopljena te spremna za bitku. Ovaj događaj označava nastanak Atenine dvojne uloge kao božice rata i zaštitnice mudrosti.¹⁸

Grčka antička literatura: Heziod, *Teogonija* 886; Heziod, *Teogonija* 929a; Heziod, *Teogonija* 924; Pindar, *Olimpijska Oda* 7. 33; Pseudo-Apolodor, *Biblioteka* 1. 20; Strabon, *Geografija* 14. 2. 10; Strabon, *Geografija* 9. 2. 36; Pauzanija, *Opis Grčke* 1. 24. 5; Pauzanija, *Opis Grčke* 3. 17. 3; Filostrat Stariji, *Slike* 2. 27; Filostrat, *Život Apolonija iz Tijane* 6. 19

Rimska antička literatura: /

2.2. Zaštitnica grada Atene

Kekrops, napola čovjek napola zmija, bio je prvi kralj Atene. Za vrijeme njegove vladavine, bogovi su odlučili zauzeti gradove u kojima bi svaki od njih trebao imati vlastito štovanje. Dva olimpijska boga, Posejdon (bog mora i potresa) i Atena bili su zainteresirani za pokroviteljstvo grada. Kekrops je od njih zahtijevao da gradu ponude dar prave vrijednosti. Posejdon je udarcem svog trozupca stvorio more koje zbog svoje slanosti nije bilo pitko, Atena je pak posadila maslinu kao simbol mira i blagostanja te pobijedila u natjecanju. Od tog trenutka ona postaje zaštitnica grada te gradu nadijeva svoje ime.¹⁹

Grčka antička literatura: Platon, *Meneksen* 237c; Pseudo-Apolodor, *Biblioteka* 3. 14. 1; Kalimah, *Hekala Fragment* 1. 2; Pauzanija, *Opis Grčke* 1. 24. 2; Pauzanija, *Opis Grčke* 1. 25. 5; Pauzanija, *Opis Grčke* 1. 27. 1

Rimska antička literatura: Pseudo-Higinij, *Priče* 164; Ovidije, *Metamorfoze* 6. 70

2.3. Mit o Erehteju

Atena se obratila Hefestu (bog vatre i kovačkog umijeća) kako bi joj iskovao oružje. Hefest se zaljubio u Atenu te je pokušao napastovati, međutim Atena se obranila, a njegovo sjeme palo je na nogu božice. Božica se obriše vunanim rupcem te rubac baci na tlo iz čega je nastao Erehtej. Atena ga je prihvatila kao pomajka te ga je odgojila daleko od drugih bogova. Tako je

¹⁸ *Theoi Greek Mythology* (<https://www.theoi.com/Olympios/AthenaMyths.html#Athens> pregledano 2.8.2023.)

¹⁹ *Theoi Greek Mythology* (<https://www.theoi.com/Olympios/AthenaMyths.html#Athens> pregledano 2.8.2023.)

boginja dobila dijete, i dalje zadržala svoje djevičanstvo (epitet *Partenos*). S vremenom Erehtej postaje kralj grada Atene, a božica majka svih Atenjana.²⁰

Grčka antička literatura: Pseudo-Apolodor, *Biblioteka* 3. 14. 6; Kalimah, *Hekala Fragment* 1. 2; Pauzanija, *Opis Grčke* 1. 14. 6; Pauzanija, *Opis Grčke* 3. 18. 13; Filostrat, *Život Apolonija iz Tijane* 7. 24

Rimska antička literatura: Pseudo-Higinij, *Priče* 166; Pseudo-Higinij, *Astronomica* 2. 13; Ovidije, *Metamorfoze* 2. 550; Ovidije, *Metamorfoze* 2. 748; Ciceron, *O prirodi bogova* 3. 22

2.4. Borba s gigantima

U grčkoj mitologiji, Giganti su bili sinovi božice Geje oplođene krvlju Urana. Izgledali su poput divova, sa zmijolikim nogama te dugom kosom. Nakon pobjede Zeusa i olimpskih bogova nad Kronom, Giganti se nisu htjeli pokoriti te dolazi do rata između Giganata i olimpskih bogova predvođenih Zeusom. Obzirom da ih je Geja učinila neranjivim na bogove, Zeus je naredio Ateni da dovede čovjeka – Herakla u pomoć.²¹ Dok je jedan od Giganata – Enklad, bježao, Atena je bacila disk u njegovom pravcu te prilikom toga oderala Giganta Palasa od čije je kože napravila štit – *egidu*. Zbog ovoga joj se dodjeljuje epitet Atena *Palada*.²² Postoji još jedna varijanta mita vezana uz epitet *Palada* prema kojem je Atena u natjecanju s kopljem slučajno ubila djevojku Paladu (kćer morskog božanstva Tritona) te je u sjećanje na nju sama sebi dodijelila nadimak, koji će nositi kipovi posvećeni Ateni – *paladij*.

Grčka antička literatura: Pseudo-Apolodor, *Biblioteka* 1. 35; Pseudo-Apolodor, *Biblioteka* 2. 138; Pauzanija, *Opis Grčke* 8. 47. 1; Kvint Smirnjani, *Pad Troje* 1. 235; Kvint Smirnjani, *Pad Troje* 14. 632

Rimska antička literatura: Pseudo-Higinij, *Astronomica* 2. 3; Antonin Liberal, *Metamorfoze* 28; Valerije Flak, *Argonauti* 4. 23

2.5. Atena i Perzej

Gorgone su bile tri krilata mitološka stvorenja od kojih je samo jedna sestra, Meduza, bila smrtna. U jednom od mitova, kralj Polidekt naređuje Perzeju da mu donese odrubljenu glavu Meduze. Perzej uz pomoć Atene i drugih bogova, dobiva reflektirajući štit i ostala oružja pomoću kojih uspješno odrubi glavu Meduzi te ju donese Ateni koja je njenu glavu stavila na

²⁰ *Theoi Greek Mythology* (<https://www.theoi.com/Olympios/AthenaMyths.html#Athens> pregledano 2.8.2023.)

²¹ *Leksikografski zavod Miroslava Krležje* (<https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=21967> pregledano 2.8.2023.)

²² *Theoi Greek Mythology* (<https://www.theoi.com/Olympios/AthenaMyths.html#Gigantes> pregledano 2.8.2023.)

svoj štit – *egidu*. Prema nekim mitovima, Meduza je nekoć bila lijepa žena koju je Atena za kaznu pretvorila u čudovište jer je oskrvnula Atenin hram s Posejdom. Atena joj je zlatne uvojke kose pretvorila u zmiје koje skamenjuju svakog tko ju pogleda.²³

Grčka antička literatura: Pseudo-Apolodor, *Biblioteka 2.* 37 - 41; Pseudo-Apolodor, *Biblioteka 2.* 46; ; Pauzanija, *Opis Grčke 2.* 21. 6; Pseudo-Apolodor, *Biblioteka 2.* 37 - 41

Rimska antička literatura: Ovidije, *Metamorfoze 5.* 520

2.6. Atena i Heraklo

Heraklo je u grčkoj mitologiji bio polubog, sin Zeusa i Alkmene. Kao polubog, imao je nadljudsku snagu te je pomagao bogovima u ratu protiv Giganata. U službi mikenskog kralja Euristeja morao je izvršiti dvanaest zadataka koje mu je kralj zadao. U mnogim od tih zadataka pomagala mu je Atena koja je inače bila zaštitnica junaka i ratnika. Štitila je brojne grčke mitske heroje poput Perzeja, Tezeja, Jazona i dr. U jednom od njegovih zadataka (ubijanje Nemejskog lava) Heraklo je dobio luk i strijelu od Apolona, štit od Hefesta te *peplos* od Atene.²⁴

Grčka antička literatura: Pseudo-Apolodor, *Biblioteka 2.* 71; Pseudo-Apolodor, *Biblioteka 2.* 69

Rimska antička literatura: /

2.7. Parisov sud

Parisov sud je bilo natjecanje između tri najljepše božice Olimpa – Atene, Afrodite i Here, u kojem najljepša osvaja zlatnu jabuku. Mit započinje vjenčanjem Peleja i Tetide na kojem su bili pozvani svi bogovi osim Eride, božice nesloge. U trenutku ljutnje, Erida baca zlatnu jabuku upućenu „najljepšoj“ što na kraju dovede do sukoba između tri navedene božice. Obzirom da je svaka smatrala da joj jabuka pripada, Zeus ih pošalje na sud Parisu, sinu trojanskog kralja Prijama i Hekube. Svaka od tri božice pokušala je zaraditi naklonost Parisa raznim darovima, ali on je odabrao Afroditu zbog obećanja da će mu podariti Helenu za ženu čija je otmica kasnije bila povod Trojanskog rata.²⁵ U Trojanskom ratu Atena je bila je na strani Grka i njihovih junaka (Ahil, Odisej, Diomed, Menelaj).

²³ *Theoi Greek Mythology* (<https://www.theoi.com/Pontios/Gorgones.html> pregledano 2.8.2023.)

²⁴ *Theoi Greek Mythology* (<https://www.theoi.com/Olympios/AthenaFavour2.html#Herakles> pregledano 2.8.2023.)

²⁵ *Theoi Greek Mythology* (<https://www.theoi.com/Olympios/JudgementParis.html> pregledano 2.8.2023.)

Grčka antička literatura:; Stazin Cipranin, *Cipar Fragment 1*; Stazin Cipranin, *Cipar Fragment 6*; Pseudo-Apolodor, *Biblioteka E3. 2*; Strabon, *Geografija* 13. 1. 51; Pauzanija, *Opis Grčke* 15. 9. 5; Ptolomej Hefestion, *Nova povijesna knjiga* 7;

Rimska antička literatura: Pseudo-Higinij, *Priče* 92; Ovidije, *Heroide* 5. 33; Ovidije, *Heroide* 16. 51; Ovidije, *Heroide* 16. 139; Ovidije, *Heroide* 16. 163; Ovidije, *Heroide* 17. 115 & 131; Stacije, *Ahileida* 2.55; Apulej, *Zlatni magarac* 10. 30; Kolutus, *Silovanje Helene* 15

3. Kult Atene – Minerve

3.1. Kult Atene

Atena je bila olimpijska božica mudrosti, pravde, umjetnosti i zanata, zaštitnica pobjede u ratu. Prema mitološkoj simbolici, ona personificira Zeusovu mudrost i snagu, a jedna je od najmoćnijih božica u grčkom panteonu. Za razliku od boga Aresa (boga rata i ratnih bitaka), ona je bila božica mudro vođenih ratova — ratnih strategija koje su završavale pobjedom.²⁶ Kao boginja rata štovana je raznim epitetima: Atena Palada (čuvarica grada), Atena Promahos (Atena koja poziva u boj), Atena Enoplos (naoružana Atena), Atena Nike (Atena pobjednica). Smatrali su je zaštitnicom Grka, posebno Atenjana (Atena Polias).²⁷ Već spomenuti paladij je kip posvećen Ateni u Ateninom hramu. Grad u kojem se nalazio paladij smatrao se neosvojivim, što nam potkrepljuje priča o krađi paladija iz Troje kako bi je Grci mogli osvojiti u Trojanskom ratu.²⁸ Osim boginje rata, Atena je bila i simbol mira. Natječući se s Posejdom, Atenjanima je darovala maslinu, simbol mira i prosperiteta. Također je bila božica umjetnosti i zanata, te je pomagala u izgradnji hramova i brodova.²⁹ Njezin kult se proširio po cijeloj Grčkoj, a njegove ostatke možemo pronaći i danas. Bio je od iznimne važnosti, posebno u Ateni gdje je imao središnju ulogu u vjerskom, političkom i kulturnom životu grada. Imala je brojna svetišta koja su se uglavnom nalazila na utvrđenim citadelama gradova na vrhovima brda – vjerovalo se da njena prisutnost štiti naselje u vrijeme rata. O svetištima i hramovima su brinuli svećenici i svećenice, čija je dužnost bila izvođenje vjerskih rituala i religioznih ceremonija. U Ateni je postojala vrhovna svećenica Atene Polias, čija je uloga bila prestižna, a dužnosti su bile povezane s brigom i nadgledanjem gradskog kulta. Pod njenim vodstvom su se odabirale *arrephoroi* i *kanephoroi* – mlade djevojke koje su sudjelovale u procesijama i ritualima vezanih za štovanje Atene.³⁰ Njihova uloga se povezuje i s prinosom darova poput hrane, životinja, posebno maslinovog ulja koje se smatralo svetim obzirom da se vjerovalo da je Atena poklonila maslinu Atenjanima. Najznačajnija svetišta bila su na akropolama Atene (Partenon) i Sparte. U njenu čast su se održavali razni festivali i rituali. Jedna od važnijih svečanosti bile su *Panateje*,

²⁶ Zamarovsky, Vojtech. *Junaci antičkih mitova: leksikon grčke i rimske mitologije*. 2. prerađeno i prošireno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1985, str. 45.

²⁷ Zamarovsky, Vojtech. *Junaci antičkih mitova: leksikon grčke i rimske mitologije*. 2. prerađeno i prošireno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1985, str. 45.

²⁸ Zamarovsky, Vojtech. *Junaci antičkih mitova: leksikon grčke i rimske mitologije*. 2. prerađeno i prošireno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1985, str. 45.

²⁹ Zamarovsky, Vojtech. *Junaci antičkih mitova: leksikon grčke i rimske mitologije*. 2. prerađeno i prošireno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1985, str. 45.

³⁰ *Theoi Greek Mythology*. (<https://www.theoi.com/Festival/Panathenaia.html> pregledano 5.9.2023.)

održavane u čast Atene Polias (zaštitnice grada Atene) od 6. stoljeća prije Krista do 3. stoljeća poslije Krista. Velike Panateje su bile svečanosti koje su se održavale u Ateni svake četvrte godine dvadeset i osmog dana mjeseca hekatombeona (lipanj–srpanj) te su trajale više dana. Male Panateje su se slavile svake godine, ali ne u tolikom trajanju i raskoši. Svečanosti su se sastojale od glazbenih i veslačkih natjecanja te konjskih utrka. Pobjednici su dobivali posebno izrađenu amforu – *panatejsku amforu* (Slika 1.) koja je bila napunjena uljem svetih maslina. Završavale su ophodom do Akropole, u kojem su se prinosili darovi Ateni (*kanephoroi*) te se brodom na kotačima prevezio *peplos* (duga ženska haljina s naborima) što su ga izradile atenske tkalje (*arrephoroi*) kao dar Ateninom kipu u hramu Erehtejonu.³¹ Na frizu atenskog Partenona, grčki kipar Fidija je vješto prikazao panatejsku povorku (Slika 2.).

Slika 1. Panatejska amfora s prikazom Atene, The British Museum, London, 4. st. pr. Kr.

Slika 2. Mramorni reljef partenonskog friza s prikazom panatejske povorke, The British Museum, London, 5. st. pr. Kr

³¹Leksikografski zavod Miroslava Krleže (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=46383> pregledano 2.8.2023.)

O rasprostranjenosti njenog kulta svjedoče nam arhitektonska djela poput hramova na atenskoj Akropoli. Najznačajniji od tri primjera, jest Partenon koji je sagrađen između 447. godine do 432. godine prije Krista pod vodstvom već spomenutog Fidije. U hramu se nalazio njen kolosalni kip – *Atena Partenos*, dok su se ispred hrama nalazili brončani kipovi – *Atena Promahos* i *Atena Lemnia*. Skulpture su bile djela Fidije, međutim poznati su nam samo iz opisa i imitacija novijih vremena.³² Drugi hram na atenskoj Akropoli posvećen Ateni bio je hram Nike u kojem se štivala kao *Atena Pobjednica*, te hram Erehtejon posvećen Ateni, Posejdonu i Erehteju u kojem se nekoć nalazio atenski paladij.³³ Ostatke njenih hramova možemo pronaći u Sparti, Tegiji, Arkadiji, Argu, Delfima te u maloazijskim gradovima Pergamu, Prijeni te Asu.³⁴

Atenin utjecaj je nadilazio isključivo religiju, smatrala se utjelovljenjem znanja i mudrosti pa se na nju referiraju i u antičkoj filozofiji. Atenjani su vjerovali da ih ona navodi političkim odlukama i vojnim strategijama, a njena mudrost se povezivala s demokratskim društvom u Ateni.

3.2. Kult Minerve

Božica Minerva bila je jedna od istaknutih etrurskih božanstava, između ostalog i član Kapitolijske trijade. Prvenstveno se štivala kao božanstvo mudrosti i umijeća, zaštitnica umjetnosti, trgovine, tkanja i zanata. Uz Dijanu i Vestu, smatrala se djevičanskom božicom.³⁵ Ime Minerva adaptirano je prema etruščanskoj božici *Menervi* čiji su kult Rimljani preuzeli već u 7. – 6. st. pr. Kr. Etimologija njezinog imena seže do praindoeuropskog korijena *-men* koji je prisutan u latinskim riječima poput *mens*; označavajući um ili razum. Stoga čak i njezino ime implicira ulogu božanstva mudrosti.³⁶ U etruščanskoj mitologiji, ona je bila dio vrhovne trijade uz Tiniju i Uni, a ta se trijada nastavila u rimskoj religiji, iako s različitim božanskim pandanima (Jupiter – Junona – Minerva).³⁷ Njezina svetkovina – *Velike kvinkvatre* slavila se od 19. do 23. ožujka, a bila je posvećena umjetnicima i obrtnicima. Manja verzija iste svetkovine – *Male*

³² Zamarovsky, Vojtech. *Junaci antičkih mitova: leksikon grčke i rimske mitologije*. 2. prerađeno i prošireno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1985, str. 46.

³³ Zamarovsky, Vojtech. *Junaci antičkih mitova: leksikon grčke i rimske mitologije*. 2. prerađeno i prošireno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1985, str. 46.

³⁴ Zamarovsky, Vojtech. *Junaci antičkih mitova: leksikon grčke i rimske mitologije*. 2. prerađeno i prošireno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1985, str. 46

³⁵ Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, 2014, str. 64.

³⁶ Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, 2014, str. 64.

³⁷ Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, 2014, str. 64.

kvinkvatre, slavila se u lipnju.³⁸ Diljem rimske države utemeljena su njena svetišta, hramovi kao i velik broj kipova s njenim likom. Prvim značajnijim svetištem smatra se hram na Aventinu kojeg su u 3. st. pr. Kr. utemeljili umjetnici i pjesnici kako bi joj mogli prinositi svoje zavjetne darove u znak zahvalnosti za njenu zaštitu. Minervino štovanje nastavilo se kroz Kapitolijsku trijadu uz Jupitera i Junonu, u njihovom hramu na Kapitoliju. Osim navedenog, štovala se kao i Minerva Medica odnosno božica medicine u hramu kojeg je u 50. god. pr. Kr. osnovao rimski vojskovođa Pompej.³⁹ Detalji o hramu su nepoznati, ali smatra se da se nalazio na mjestu današnje katoličke crkve *Santa Maria sopra Minerva*. Njen utjecaj nadilazi isključivo vjerski kontekst, smatrana je utjelovljenjem vrlina poput mudrosti, hrabrosti i strateškog razmišljanja. Širenje rimske kulture dovelo je do širenja njenog kulta i svetišta diljem Italije, za vrijeme carstva, i po rimskim provincijama. Taj proces je također doveo do značajne kulturne razmjene i s ostalim regijama, posebno onima grčkog utjecaja. Kulturne razmjene su obuhvaćale grčki utjecaj u umjetnosti, arhitekturi, filozofiji, religiji itd. Helenizacija rimskih bogova, uključujući Minervu, odnosi se na prodiranje grčkih aspekata mitologije, kulture i vjerovanja u postojeće rimske. U tom procesu Minervini prikaz i atributi počinju nalikovati Ateninima, a sličnosti su vidljive u samome kultu i svetkovinama. U rimskim provincijama njezin najčešći aspekt bio je onaj rimski kao zaštitnica obrta, a među vojnicima onaj zaštitnice rata.

³⁸ Leksikografski zavod Miroslava Krlež (<https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=41022> pregledano 2.8.2023.)

³⁹ Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, 2014, str. 64.

4. Ikonografija Atene – Minerve

Ikonografija nam pomaže klasificirati sadržaj, smisao i simboliku likovnog prikaza.⁴⁰ U grčko – rimskom panetonu svako božanstvo ima određene ikonografske atribute čije uzroke uglavnom možemo pronaći u mitološkim pričama. U umjetnosti se Atena – Minerva prikazuje kao mladolika žena u uspravnom ili, rjeđe, u sjedećem položaju. Na sebi nosi dugačku tuniku *peplos* (dorski hiton) ili još češće, ratnički oklop. Njeni najvažniji ikonografski atributi su koplje, kaciga te štit kružnog oblika obzirom da je bila božica pobjedonosnog ratovanja.⁴¹ Osim navedenih atributa, za nju je specifična egida – štit presvučen kozjom kožom, obrubljen zmijama s prikazom Meduze. Prema mitu, Hefest je izradio egidu od kože koze Amalteje koja je došla Zeusa, a Zeus ju je darovao Ateni.⁴² Egida na sebi ima *gorgoneion* – zaštitni amulet s prikazom Meduzine glave koji je štitio Atenu od potencijalnih neprijatelja vjerujući da Meduzin pogled skamenjuje. Često je prikazana s likom sove, kao simbolom mudrosti, ili sa zmijom kao svojim svetim životinjama.⁴³ Zaštitnicom grada Atene postala je darujući građanima maslinu – simbol mira i prosperiteta, čime maslina postaje jednim od njenih ikonografskih atributa. Ponekad je prikazana držeći *aflaston* – ukrasni element na krmu trireme (grčki ratni brod) koji simbolizira pobjedu u morskoj bitci.

Slika 3. Prikaz gorgoneiona na crnofiguralnoj grčkoj keramici, Museum of the Bibliothèque nationale de France, Pariz, 6. st. pr. Kr.

⁴⁰ Leksikografski zavod Miroslava Krleže (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27035> pregledano 2.8.2023.)

⁴¹ Rendić-Miočević, Ante. *Antička ikonografija*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2011. – 2012., str. 12.

⁴² Leksikografski zavod Miroslava Krleže (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=17154> pregledano 2.8.2023.)

⁴³ Rendić-Miočević, Ante. *Antička ikonografija*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2011. – 2012., str. 12.

Slika 4. Prikaz Atene s aflastonom, Museum of Modern Art, New York, 5. st. pr. Kr.

Slika 5. Prikaz Atene sa sovom, Museum of Modern Art, New York, 5. st. pr. Kr.

Uzevši u obzir mnoštvo njenih atributa i mitoloških scena u kojima je Atena glavni protagonist, postoje određene tipologije njenog likovnog prikazivanja kroz antičku umjetnost. Radovi spomenutog grčkog kipara Fidije postali su prototipovi Ateninih prikaza povijest umjetnosti. Pretpostavlja se da je njegov kip Atene Partenos (Atena Djevica) prikazivao Atenu u klasičnom peplosu, s kacigom na glavi, okruglim štitom i kopljem na lijevom boku pored svete zmijske. U desnoj ruci, oslonjenoj na stup, Atena drži božicu pobjede – Niku. Na odjeći se nalaze gorgoneioni s prikazom Meduze. Ove se pretpostavke temelje na pronađenom kipu Varvakejske Atene, za kojeg se vjeruje da je umanjena verzija kolosalnog Fidijinog kipa. Druga inačica njenog likovnog prikaza, Atena Promahos (Atena koja poziva u boj) prikazuje Atenu u ratnoj pozi, sa kacigom na glavi, zagrnuta egidom s gorgoneionima. Atena zauzima ratnički stav, jednom nogom savijenom u koljenu, podignutim štitom u jednoj ruci i s kopljem u drugoj. Rekonstrukcija još jednog Fidijinog kipa – Atena Lemnia, prikazuje Atenu u neobičnoj egidi

preko tijela s gorgoneionima, bez kacige i štita, držeći u ispruženoj desnoj ruci kacigu, a u lijevoj koplje.⁴⁴

Postoje još mnogobrojne inačice njenih prikaza (Atena Palas, Atena Mirotvorka itd.), a u nekima je čak teško sa sigurnošću prepoznati Atenu – Minervu zbog sličnih atributa s ostalim božanstvima. Za ikonografsku analizu predmeta pronađenih na istočnoj obali Jadrana najvažnije su nam inačice Atene Promahos i Atene Partenos obzirom da pronađeni predmeti u najvećoj mjeri prikazuju upravo ova dva tipa.

Slika 6. Mramorna statua s prikazom varvakejske Atene, National Archaeological Museum of Athens, Atena, 3. st.

Slika 7. Brončana figura s prikazom Minerve (tipologija Atene Promahos), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1. st.

⁴⁴ Rendić-Miočević, Ante. *Antička ikonografija*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2011. – 2012., str. 12.

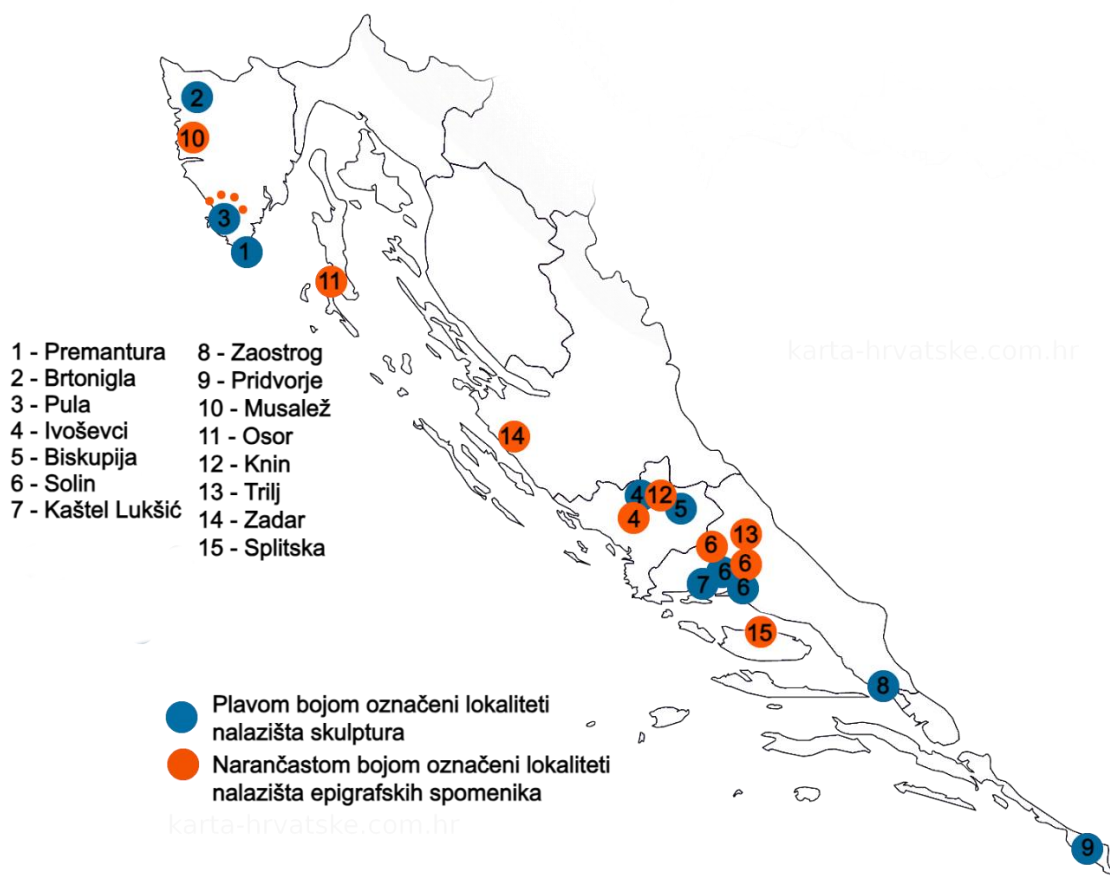
Slika 8. Mramorna rekonstrukcija s prikazom Atene Lemnie, Staatliche Museum, Dresden

Slika 9. Mramorna statua s prikazom Atene Palas, Musée du Louvre, Pariz, 2. st.

5. Spomenici Atene – Minerve na istočnoj obali Jadrana

U ovom poglavlju rada detaljnije će se navesti i opisati svaki predmet (skulptura, epigrafski spomenik ili sitni materijal) koji nam potvrđuje neki od aspekata štovanja Atene – Minerve na istočnoj obali Jadrana. Spomenici su podijeljeni u skupine kako bi imali bolji uvid o njihovoj brojnosti i vrsti. Uz opis i tumačenje, donosi se i slika spomenika. U katalogu na kraju rada, donijete su datacija, dimenzije i restituirani tekst (u slučaju epigrafskih spomenika) ukoliko su dostupni i poznati. Kako bi se lakše pratio tekst i katalog, svakom spomeniku dodijeljen je pripadajući kataloški broj.

Slika 10. Karta s prikazom lokaliteta nalazišta skulpture i epigrafskih spomenika posvećenih Ateni – Minervi na istočnoj obali Jadrana

5.1. Skulptura

U ovoj sekciji navest će se i opisati svi trodimenzionalni oblici (plastika ili reljefi) koji prikazuju božicu Atenu – Minervu s namjenom štovanja iste. Po brojnosti nalazi, uglavnom su to male brončane figurice u vidu privatnog štovanja. Spomenuti će se i djela (glava iz Aequuma, reljef s prikazom rimskih bogova u Arheološkom muzeju u Splitu) za koja ne možemo sa

sigurnošću tvrditi da potvrđuju postojanje njenog kulta na ovim prostorima, bilo zbog nesigurne identifikacije, ili zbog toga što samo postojanje istog ne potvrđuje njeno samostalno štovanje ili štovanje u kontekstu trijade.

Brončana figurica iz Premanture (kat. br. 1)

Slika 11. Brončana figurica s prikazom Minerve iz Premanture, Augustov hram, Pula, 1. – 2. st.

Brončana figurica Minerve pronađena je na obali mora u Premanturi kraj Pule. Vidljivi su tragovi zeleno-smeđe patine kao i djelomičnih oštećenja.⁴⁵ Minerva je prikazana kao mladolika žena u uspravnom položaju koja se oslanja na desnu nogu dok je lijeva lagano izbačena unaprijed. Na sebi nosi dvostruki hiton čiji jedan dio seže do koljena, a drugi do dna figurice. Lijeva ruka joj je savijena u laktu prema gore što odgovara koplju koji nedostaje. U desnoj ruci, blago povijenoj, nalazi se golubica. Lice joj je obrubljeno uvojcima kose, a na glavi nosi korintski šljem s perjanicom i krijestom. Prema ikonografskim detaljima, ova figurica odgovara prototipu Atene Promahos.⁴⁶

⁴⁵ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 154.

⁴⁶ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 154.

Brončana figurica iz Brtonigle (kat. br. 2)

Slika 12. Brončana figurica s prikazom Minerve iz Brtonigle, Civici Musei di Storia ed Arte, Trst, 2. st.

U Brtonigli kraj Poreča pronađena je brončana figurica Minerve, vidno oštećene površine prekrivene svijetlozelenom patinom.⁴⁷ Minerva je prikazana u uspravnom položaju s blago povijenom desnom nogom unatrag. Ogrnuta je dvostrukim hitonom čiji nabori padaju u okomitim naborima. Desna ruka joj je savijena u laktu prema gore što opet odgovara koplju koje nedostaje. Lijeva ruka je spuščena prema dolje te oslonjena na štit. Na glavi nosi kacigu s perjanicom, ali ostale detalje lica nije moguće razaznati zbog površinskih oštećenja. Ovakva figura Minerve je replika već poznatih shema božice koje se često nalaze u iskopinama kontinentalnog dijela Europe.⁴⁸

Brončana figurica s nepoznatog lokaliteta (kat. br. 3)

Slika 13. Brončana figurice s prikazom Minerve, Civici Musei di Storia ed Arte, Trst, 1. st.

⁴⁷ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 155.

⁴⁸ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 155.

Lokalitet nalaza ove brončane figurice Minerve je nepoznat, a danas se nalazi u kolekciji *Civici Musei di Storia ed Arte* u Trstu. Površina figurice je poprilično oštećena, ali se stilski ne razlikuje previše od ostalih brončanih figurica pronađenih na ovom području. Minerva je prikazana uspravnog položaja s desnom nogom lagano zabačenom unatrag.⁴⁹ Na sebi nosi hiton, himation te egidu koja je reljefno oblikovana. U lijevoj ruci povijenoj prema gore, vjerojatno se nalazilo koplje. U desnoj ruci, savijenoj unaprijed, vjerojatno se nalazila patera (žrtvena plitica). Prikazana je kao mladolika žena, s uvojcima koji joj simetrično padaju na lice. Na glavi se nalazi velika korintska kaciga s dvostrukom krijestom koja se straga spušta sve do leđa.⁵⁰

Terakotno poprsje iz Pule (kat. br. 4)

**Slika 14. Terakotno poprsje s prikazom Minerve, Augustov hram, Pula, 1. st. pr. Kr.
– 1. st.**

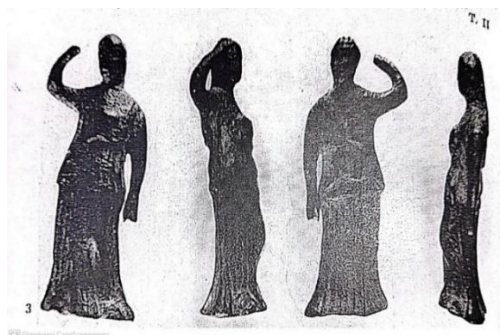
Terakotno poprsje Minerve otkriveno je početkom 20. stoljeća prilikom arheoloških istraživanja pulskih nekropola. Nekoć se nalazila u pulskom muzeju, a danas je izložena u okviru izložbe u Augustovom hramu u Puli.⁵¹ Minerva na glavi nosi korintsku kacigu ispod koje je vidljiva frizura koja uokviruje njeno pravilno oblikovano lice. Na sebi nosi ratničku odoru na kojoj se nalazi gorgoneion.

⁴⁹ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 156.

⁵⁰ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 156.

⁵¹ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 156.

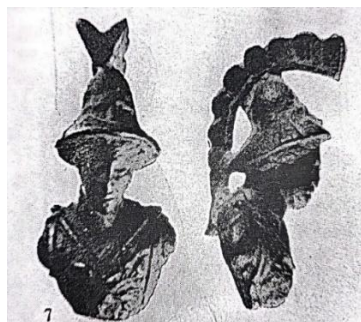
Brončana figurica iz Burnuma (kat. br. 5)

Slika 15. Brončana figurica s prikazom Minerve, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 1. – 2. st.

Brončani kipić Minerve pronađen je 1913. godine u Burnumu u nepoznatim okolnostima. Danas je izložen u Arheološkom muzeju u Zadru u sklopu rimske brončane plastike.⁵² Ovakav prikaz Minerve je ikonografski, vrlo rijedak. Julijan Medini pretpostavlja da kipić pripada tipu Atene Promahos koja je vjerojatno imala koplje u ruci, štit prislonjen uz lijevu nogu, ali bez kacige na glavi. Pretpostavlja se da je kacigu držala u desnoj ruci koja je savijena u laktu prema gore, te skulptura prikazuje trenutak odlaganja iste. Na sebi nosi dugi hiton, ogrnuta egidom s gorgoneionom. Za razliku od prethodnih primjera, Minervi je na ovom kipiću lice grubo obrađeno, a kosa joj je svezana u pletenicu koja se nazire na zatiljku glave.⁵³ Prema J. Mediniju, ikonografski ne postoji sličan primjer na našim prostorima, a svrstava ga u proizvod neke domaće provincijske radionice.

Brončano poprsje Minerve s nepoznatog lokaliteta (kat. br. 6)

Slika 16. Brončano poprsje Minerve, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 1. st.

⁵² Medini, Julijan. *Rimska brončana plastika u Arheološkom muzeju u Zadru*. Zadar: Arheološki muzej, 1968, str. 148.

⁵³ Medini, Julijan. *Rimska brončana plastika u Arheološkom muzeju u Zadru*. Zadar: Arheološki muzej, 1968, str. 148.

Osim prethodnog primjera, u Arheološkom muzeju u Zadru nalazi se i brončano poprsje Minerve čiji je lokalitet nalaza nepoznat. Minerva je prikazana s korintskom kacigom na kojoj se nalazi dvostruka perjanica (lofos) koja seže sve do leđa. Lice joj je usko, odlučnog izraza kojeg dodatno naglašava ratnički oklop s nizom detalja (lorica squamata) i gorgoneionom.⁵⁴ S tehničke strane, J. Medini smatra da je ovaj rad nesumnjivo veće vrijednosti obzirom na glatku obradu površine, pa ga pripisuje radu majstora italske radionice.

Brončana figurica iz Biskupije (kat. br. 7)

Slika 17. Brončana figurica s prikazom Minerve iz Biskupije, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1. st.

U Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika nalazi se brončani kipić Minerve pronađene u Biskupiji. Minerva je prikazana u ratničkoj pozi, s desnom rukom savijenom u laktu prema gore (koplje), dok je lijeva ruka blago savijena u laktu te dignuta unaprijed (patera?). Na sebi nosi dugi hiton, te himation s gorgoneionom na lijevom ramenu. Na glavi nosi korintsku kacigu s dvostrukom perjanicom.

⁵⁴ Medini, Julijan. *Rimska brončana plastika u Arheološkom muzeju u Zadru*. Zadar: Arheološki muzej, 1968, str. 153.

Mramorni kip iz Salone (kat. br. 8)

Slika 18. Prikaz prednje i stražnje strane mramornog kipa iz Salone, Arheološki muzej u Splitu, Split, 1. st.

Slika 19. Prikaz bočnih strana mramornog kipa iz Salone, Arheološki muzej u Splitu, Split, 1. st.

Monumentalni kip od bijelog mramora pronađen je u Saloni 1886. godine istočno od salonitanskog teatra i foruma. Kipu nedostaju dijelovi nogu, ruke, glava, prsa te ostali atributi. Unatoč nedostacima, zbog štita s gorgoneionom bilo je vrlo lako ustanoviti da skulptura prikazuje božicu Minervu. Obzirom na njenu posturu, pretpostavlja se da je imala kacigu na

glavi, štit u lijevoj ruci, a koplje u desnoj.⁵⁵ Poza joj je dinamična, s lijevom nogom izbačenom unaprijed i desnom blago povijenom u koljenu. Gusti okomiti nabori hitona prate njenu dinamičnu pozu. Ovakav tip odgovara prikazu Atene Promahos u rimskom carskom periodu.⁵⁶

Keramička figurica iz Salone (kat. br. 9)

Slika 20. Prikaz prednje strane keramičke figurice iz Salone, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st.

Slika 21. Prikaz stražnje strane keramičke figurice iz Salone, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st.

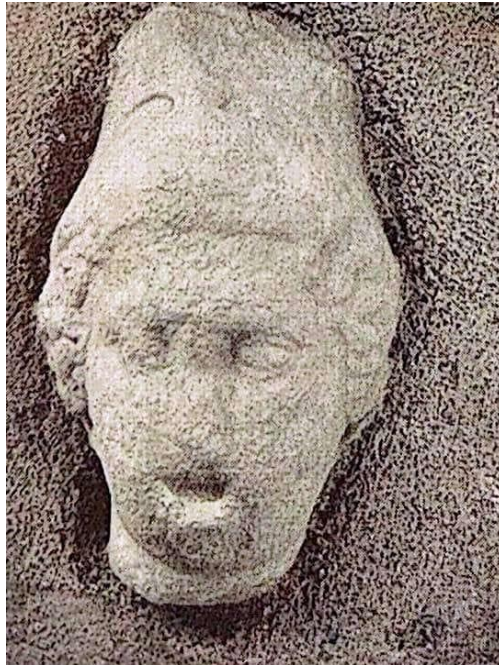
Osim mramornog kipa većih dimenzija, u Saloni je na lokalitetu Grudine pronađena mala keramička figurica s prikazom Minerve. Prikazana je u uspravnom položaju s težinom tijela na lijevoj nozi, dok je desna blago savijena u koljenu. Na glavi nosi korintsku kacigu ispod koje se nalaze kovrčavi pramenovi kose sežući na ramena.⁵⁷ Obučena je u hiton, a preko sebe ima egidu na kojoj se nalazi gorgoneion. U lijevoj ruci drži štit, dok se u desnoj vjerojatno nalazilo koplje. Ovakav ratnički prikaz božice pripada tipu Atene Promahos.

⁵⁵ Buljević, Zrinka. On the Monumental Minerva from Salona. U: Tončinić, Domagoj, Kaić, Iva, Matijević, Vinka, Vukov, Mirna (ur.) *Studia honoraria archaeologica: Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju FF press, 2020, str. 72.

⁵⁶ Buljević, Zrinka. On the Monumental Minerva from Salona. U: Tončinić, Domagoj, Kaić, Iva, Matijević, Vinka, Vukov, Mirna (ur.) *Studia honoraria archaeologica: Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju FF press, 2020, str. 72.

⁵⁷ Nardelli, Bruna. Terakotna plastika u Arheološkom muzeju u Splitu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, vol. 92, no. 1, 2000, str. 80.

Mramorna glava iz Kaštel Lukšića (kat. br. 10)

Slika 22. Mramorna glava Minerve, uzidano u zid kuće, Kaštel Lukšić, 2. st.

U Kaštel Lukšiću na privatnom posjedu kuće uzidana je mramorna glava božice Minerve. Glava je zbog izloženosti vremenskim neprilikama poprilično oštećena, ali se ipak razaznaje kaciga koja je jedan od glavnih atributa Atene – Minerve. Lice joj je mladoliko, a ispod kacige naziru se valoviti pramenovi kose. Glava joj je blago okrenuta prema desno, što je također uobičajeno za prikaz božice, doduše ovisno o atributima koji se nalaze u ruci.⁵⁸ Nenad Cambi smatra da je glava vjerojatno pripadala stojećem kipu naspram sjedećeg obzirom da je korintska kaciga uglavnom atribut uspravne Atene – Minerve. Zbog oštećenja površine jako je teško pretpostavljati bilo kakve stilske karakteristike ili podrijetlo, iako se po skulpturalnoj obradi može usporediti s tzv. Minervom iz Aequuma.⁵⁹

Mjedena figurica iz Zaostroga (kat. br. 11)

Prema informacijama dostupnim u djelu M. Špikića – *Život i djelo antikvara Ivana Josipa Pavlovića-Lučića* evidentno je da je 1804. godine u Zaostrogu, na zemljištu Skadarić,

⁵⁸ Cambi, Nenad. Glava Atene/Minerve iz Kaštel Lukšića. *Kaštelanski zbornik*, br. 9, 2011, str. 99.

⁵⁹ Cambi, Nenad. Glava Atene/Minerve iz Kaštel Lukšića. *Kaštelanski zbornik*, br. 9, 2011, str. 103.

pronađena mala mjedena statua Minerve, uz ostale antičke nalaze.⁶⁰ Zbog nedostatka informacija, opis i analiza figurice nije moguća.

Brončana figurica iz Pridvorja (kat. br. 12)

Slika 23. Brončana figurica s prikazom Minerve iz Pridvorja, Knežev dvor, Dubrovnik

U Pridvorju kod Konavla pronađena je mala brončana figurica Minerve koja je 1884. godine donesena u Knežev dvor. Minerva je prikazana u uspravnom položaju, odjevena u hiton. Na glavi ima kacigu s perjanicom koja seže do leđa. Lijeva ruka joj je savijena u laktu te podignuta prema gore, a u njoj se vjerojatno nalazilo koplje. Desna ruka je oštećena, ali je vidljivo da je bila u horizontalnom položaju.⁶¹ Na prsima ima egidu s gorgoneionom, klasični atribut Atene – Minerve. Branimir Gavella je zbog navedenih stilskih značajki smatrao da ova statua prikazuje Atenu Eirenioforos (mirotvorka), dok je Nenad Cambi iznio tezu da bi tipologijom ipak spadala

⁶⁰ Špikić, Marko. Život i djelo antikvara Ivana Josipa Pavlovića-Lučića. *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, vol. 51, no. 1, 2008, str. 56.

⁶¹ Bijadija, Bruno. Rimska religija i kultovi u Epidauru. *Archaeologia Adriatica*, vol. 6, no. 1, 2012, str. 71.

u ratnički tip božice obzirom da u ruci drži figuru Nike što je uobičajeno za takav tip prikazivanja Atene – Minerve.⁶²

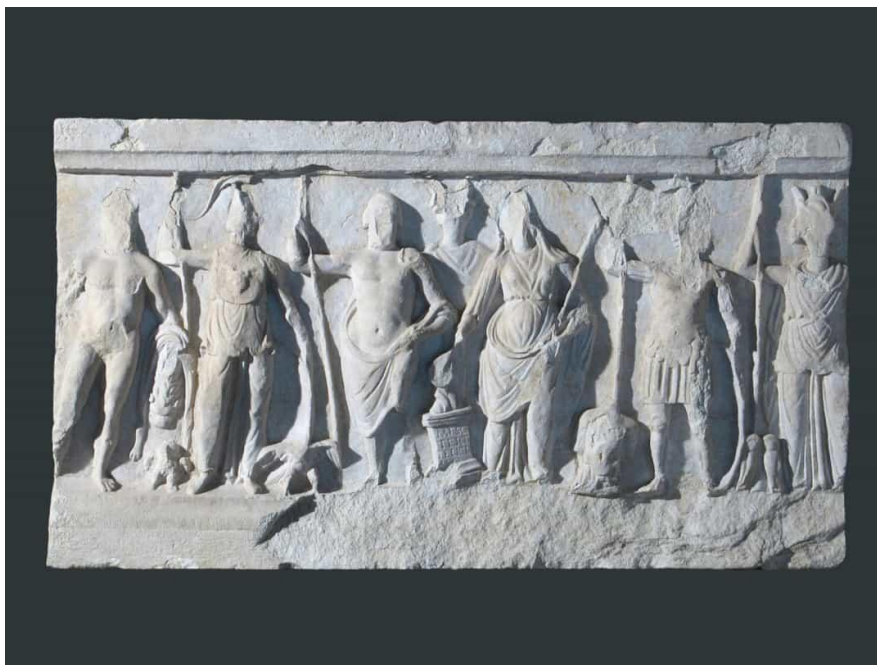

Slika 24. Glava božice s dijademom iz Aequuma, Muzej franjevačkog samostana u Sinju, Sinj, 3. st.

U Aequumu je pronađena glava s prikazom božice koja nosi dijademu. Obično se u literaturi naziva Minervom jer je pronađena u blizini hramova na forumu, međutim izraz lica i dijadema mogu biti atributi i nekih drugih božanstava, npr. Junone.⁶³ Obzirom da se po ikonografskim atributima ovaj prikaz može pripisati Minervi, uvršten je u rad, ali zbog nesigurne identifikacije nije uvršten u katalog.

⁶² Bijadija, Bruno. Rimska religija i kultovi u Epidauru. *Archaeologia Adriatica*, vol. 6, no. 1, 2012, str. 71.

⁶³ Cambi, Nenad. *Kiparstvo rimske Dalmacije*. Split: Književni krug, 2005, str. 123.

Slika 25. Reljef s prikazom rimskih bogova, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st.

U Arheološkom muzeju u Splitu nalazi se reljefni fragment koji je izvorno bio uzidan u treći red zvonika splitske katedrale. Reljefni fragment prikazuje Herkula, Minervu, Jupitera, Merkura, Junonu, Marsa i Kibelu. Minerva je prikazana kao ratnica, odjevena u dugi peplos, na glavi nosi kacigu s perjanicom, na prsima egidu s Gorgoneionom. U desnoj ruci, koja je savijena u laktu i podignuta, drži koplje, a lijevu oslanja na štit.⁶⁴ Njeni ikonografski atributi na ovom reljefu ne odskaču od ostalih prikaza Minerve pronađenih na ovim prostorima. Obzirom da je spomenik s obje strane odrubljen, pretpostavlja se da je prikazivao dvanaest glavnih rimskih bogova. Prvi prikaz dvanaest glavnih olimpijskih božanstava pronađen je na jednom oltaru postavljenog na atenskoj agori u 6. st. pr. Kr. Smatra se da je štovanje dvanaest božanstava uvedeno u Rim u 3. st. pr. Kr. odnosno da je povezano s lošom ratnom situacijom što bi se moglo povezati s porazom Rimljana kod Trazimenskog jezera 217. godine prije Krista.⁶⁵ Postavljena je teza koja govori da je u prikazima dvanaest bogova zapravo važan broj dvanaest, a ne sami kanon, odnosno da je na ovakvim prikazima jedino trijada (Jupiter – Junona – Minerva) obvezna.⁶⁶ Ovaj spomenik nije uvršten u katalog jer je Minerva prikazana s još 6 drugih božanstava, pa ga kao takvog ne možemo promatrati u kontekstu njenog samostalnog

⁶⁴ Sanader, Mirjana. Δωδεκάθεοι na jednom rimskom reljefu iz Splita?. *Archaeologia Adriatica*, vol. 2, no. 2, 2008, str. 367., 370.

⁶⁵ Sanader, Mirjana. Δωδεκάθεοι na jednom rimskom reljefu iz Splita?. *Archaeologia Adriatica*, vol. 2, no. 2, 2008, str. 371.

⁶⁶ Sanader, Mirjana. Δωδεκάθεοι na jednom rimskom reljefu iz Splita?. *Archaeologia Adriatica*, vol. 2, no. 2, 2008, str. 376.

štovanja ili u kontekstu trijade. Ipak, spomenik je uvršten u rad jer je pronađen na istočnoj obali Jadrana, potvrđuje važnost njene uloge u rimskom panteonu te prikazuje Minervu s klasičnim ikonografskim atributima pronađenim na ostalim spomenicima ovih prostora.

5.2. Epigrafski spomenici

Epigrafija je arheološka disciplina kojoj je zadaća čitanje i tumačenje, odnosno restitucija teksta natpisa ispisanih ili uklesanih u kamenu, mramoru, glini i drugim čvrstim materijalima.⁶⁷ Ona se dijeli prema etničkim (npr. grčka, rimska itd.) i kronološkim kriterijima (npr. antička, srednjovjekovna itd.). Natpisi mogu biti nadgrobni, posvetni, javni, počasni ili pak pravne naravi. Epigrafski spomenici istaknuti u ovom poglavlju su rimski antički spomenici, uglavnom posvetne i nadgrobne naravi. Na istočnoj obali Jadrana u najvećem broju pronađene su votivne are (zavjetni žrtvenici) s posvetom božici Minervi. Natpisi se pomoću paleografske, onomastičke i epigrafske analize datiraju u određeno vremensko razdoblje, a iz njih, osim same posvete, saznajemo imena dedikanta što nam daje sliku o društvenom sloju tog vremena koji je najviše štovao Minervu.

Votivna ara iz Musaleža (kat. br. 13)

Slika 26. Votivna ara iz Musaleža, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 1. st.

⁶⁷ Bruno. Rimska religija i kultovi u Epidauru. *Archaeologia Adriatica*, vol. 6, no. 1, 2012, str. 71.

⁶⁷ Leksikografski zavod Miroslava Krležje (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18112> pregledano 15.8.2023.)

Votivna ara prikazana na slici pronađena je u selu Musalež kod Poreča. Ovaj zavjetni žrtvenik od kamenog vapnenca pronađen je u dva dijela, oštećen sa svih strana. Dijelovi žrtvenika otkriveni su na imanju Antuna Belasa među građevnim ostacima stare ruralne arhitekture. Gornji dio žrtvenika predan je 1928. godine ravnatelju Zavoda za zaštitu spomenika Julijske Venecije, Pietru Sticottiju.⁶⁸ Donji dio otkriven je 1931. godine kada ga je vlasnik kuće ispred koje je pronađen, poklonio Antonu Belasu. Gornji ulomak prvotno je bio pohranjen u Arheološkom muzeju Istre u Puli, a kasnije je spojen s donjim ulomkom te je sastavljena ara danas izložena u lapidariju Zavičajnog muzeja Poreštine u Poreču.⁶⁹ Natpisno polje nalazi se u plitkoj edikuli koja je obrubljena dubokim žlijebom. Tekst natpisa na njoj je restituiran i svjedoči o zavjetnom natpisu kojeg je neki *Bassus* postavio božici *Minervi Flanatici* u znak zahvalnosti za ispunjenu molbu.⁷⁰ Ara nam svjedoči o postojanju privatnog štovanja Minerve u posjedu nedaleko od Parentiuma. Postavlja se pitanje je li atribut *Flanatica* dokaz o sinkretizmu s nekim lokalnim autohtonim božanstvom. Girardi Jurkić smatra da je ovo primjer prenošenja autohtonog kulta s istočne na zapadnu obalu Istre gdje doseljenik nastavlja štovati lokalno božanstvo te ga sinkretizira s Minervom. Zović pak tvrdi da se radi o božanstvu koje se već u matičnoj Flanoni izjednačilo s rimskom Minervom te kao takvo, preko doseljenika došlo na parentinsko područje. Njenu tezu potkrepljuje već postojeća *interpretio Romana* lokalnih božanstava – *Irija Venera* u Flanoni.⁷¹ Međutim, atribut *Flanatica* može biti samo izvedenica od imena grada Flanona, kojeg su stanovnici pridali rimskoj Minervi kako bi joj iskazali vjernost u štovanju. Obzirom da su u Flanoni utjecaji lokalnih božanstava bili snažniji, ipak postoji veća vjerojatnost da se radi o sinkretiziranju s autohtonim božanstvom.⁷²

Votivna ara iz Pule (kat. br. 14)

Slika 27. Crtež s prikazom ulomka votivne are, Arheološki muzej Istre, Pula, 1. st.

⁶⁸ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 153.

⁶⁹ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 154.

⁷⁰ Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, 2014, str. 68.

⁷¹ Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, 2014, str. 68.

⁷² Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, 2014, str. 69.

Fragmentirani dio votivne are za kojeg se pretpostavlja da je posvećen Minervi, pronađen negdje u blizini Pule. Prvotno je bio smješten u lapidariju Augustovog hrama u Puli, a danas je pohranjen u lapidariju Arheološkog muzeja Istre u Puli.⁷³ Žrtvenik je izrađen od kamenog vapnenca te većim dijelom uništen. Ono što iz njega možemo iščitati jest ime dedikanta *Eugenos*. Obzirom da je ime iz grčkog korpusa, može se pretpostaviti da je dedikant ovog zavjeta bio robovskog podrijetla što potkrepljuje tezu da bi zavjet ipak mogao biti posvećen Minervi. U Puli je pronađena nekolicina nadgrobnih natpisa koje podižu *servi Minervae* koji kao i *Eugenos*, nose imena grčkog podrijetla.⁷⁴

Nadgrobnni spomenik ili votivna ara iz Pule (kat. br. 15)

Dio votivne are ili nadgrobnog spomenika od kamenog vapnenca otkriven je 1856. godine kraj brodogradilišta *Venezia* u Puli. 1857. godine spomeniku se gubi trag, ali ostaju crtež i tekst koji su dostavljeni E. Cicogni i P. Kandleru.⁷⁵ Danas je iz transkripcija poznat tekst i raspored u četiri retka iz kojih se da iščitati da jedan *servus Minerve Polensis* podiže svojoj supruzi spomenik. Ovaj natpis je temelj za restituciju ostalih pulskih natpisa ovog tipa u kojima se spominju Minervine sluge kao i razmatranje mogućnosti da je u Puli postojalo Minervino svetište.⁷⁶

Nadgrobna ara iz Pule (kat. br. 16)

Slika 28. Nadgrobna ara, Arheološki muzej Istre, Pula, 1. st.

⁷³ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 151.

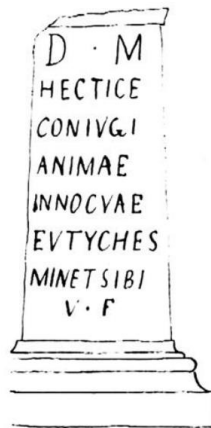
⁷⁴ Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, 2014, str. 67.

⁷⁵ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 152.

⁷⁶ Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, str. 152.

Nadgrobna ara od kamenog vapnenca pronađena je u gradskim zidinama u Puli, nakon čega je prvotno bila pohranjena u pulskom muzeju, a danas je izložena u lapidariju Arheološkog muzeja Istre u Puli. Spomenik je odlomljen u dva dijela te oštećen na mnogim mjestima uključujući i središnji dio (rupe). Natpisno polje se nalazi unutar tankog profiliranog okvira iznad kojeg je oštećeni *pulvinus* (uzglavnica). Restituirani tekst spominje *servusa Minervae* – *Cycnus* koji svojoj ženi *Felicitas* podiže ovaj spomenik. Sudeći po porijeklu imena dedikanta te imenovanju samo jednim imenom, izgleda da je i ovaj dedikant bio rob grčkog podrijetla.

Piramidalna nadgrobna ara iz Pule (kat. br. 17)

Slika 29. Crtež s prikazom piramidalne nadgrobne are, 1. st.

Piramidalna nadgrobna ara od kamenog vapnenca pronađena u ostacima pulskih zidina nije do danas sačuvana. Njen izgled nam je poznat iz crteža J. B. Barsana i T. Luciania koji su je vidjeli u 19. stoljeću.⁷⁷ Natpis teksta raspoređen je u osam redaka iz kojih se da pretpostaviti da je Minervin sluga Eutih dao podignuti spomenik u svoje i suprugino ime. Paleografskim odlikama se datira u isto vrijeme kao i prethodna dva spomenika koje podižu *servi Minervae* što upućuje na to da su zaista postojale osobe povezane s brigom o Minervinom kultu unutar kolonije Pole. Obzirom da su pravi svećenici mogli biti samo rimski građani, V. Zović iznosi tezu da su Minervine sluge s ovih natpisa zapravo nekakva vrsta pomoćnog hramskog osoblja koje se brinulo o potencijalnom svetištu.⁷⁸

⁷⁷Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, 2014, str. 70.

⁷⁸Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, 2014, str. 71.

Votivna ara iz Osora (kat. br. 18)

Zavjetni žrtvenik posvećen Minervi od kamenog vapnenca pronađen je u biskupijskom vrtu u Osoru. Natpis spominje žensku osobu Babulliu koja je bila šesta kćer te Minervu kao zaštitnicu obrtnika grada.⁷⁹ Daljnji podatci nepoznati.

Građevinski / posvetni natpis iz Knina (kat. br. 19)

Slika 30. Građevinski/posvetni natpis iz Knina, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 2. st.

Građevinski natpis s posvetom Minervi, pronađen u Kninu, danas se čuva u Arheološkom muzeju u Zadru.⁸⁰ Spomenik je oštećen te podijeljen na dva ulomka u kojima je vidljiva pravokutna edikula profilirana okvirom. Restituirani tekst navodi ime *Antonius Martialis* te govori o obnavljanju Minervinog kipa i hrama što daje naslutiti mogućnost o postojanju istog na teritoriju Burnuma, iako za to nemamo nikakvih materijalnih dokaza.

⁷⁹

Zović, Valentina, Kurilić, Anamarija. Strukture zavjetnih natpisa rimske Liburnije. *Arheološki vestnik*, vol. 66, no. 1, 2015, str. 426.

⁸⁰ Zović, Valentina, Kurilić, Anamarija. Strukture zavjetnih natpisa rimske Liburnije. *Arheološki vestnik*, vol. 66, no. 1, 2015, str. 426.

Votivna ara iz Burnuma (kat. br. 20)

Slika 31. Votivna ara iz Burnuma, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 2. – 3. st.

Votivna ara od kamenog vapnenca posvećena Jupiteru, Junoni i Minervi odnosno Kapitolijskoj trijadi pronađena je u Burnumu. Ime dedikanta koji je posvetio ovaj zavjetni natpis je Publije Elije Sekund. Obzirom da se na restituiranom tekstu spominju sva tri vrhovna božanstva, ovaj spomenik ne možemo promatrati kao trag samostalnog kulta božice Minerve već kao štovanje iste kroz kult Kapitolijske trijade.

Votivna ara iz Tiluriuma (kat. br. 21)

Kameni zavjetni žrtvenik pronađen u Tiluriumu je najjužniji epigrafski spomenik posvećen Minervi. Tilurij je u antičko vrijeme bio legijski logor sa iznimnom strateškom važnošću. Specifičnost ovog žrtvenika jest u tome što se na natpisu Minervi pridaje atribut *Augusta* odnosno uzvišena ili veličanstvena. Obzirom da je Minerva bila božica rata, ne iznenađuju tragovi njenog štovanja u naseljima vojnog karaktera poput Burnuma ili Tiluriuma.

Votivna ara iz Zadra (kat. br. 22)

Votivna kamena ara pronađena u Zadru navodi ime dedikanta *Egnatius Secundus* koji posvećuje zavjetni natpis božici Minervi. Ostali podatci nepoznati.

Votivna ara sa Brača (kat. br. 23)

Votivna ara pronađena u Splitskoj na otoku Braču posvećena je Juliji Domni, supruzi rimskog cara Septimija Severa. Natpis na njoj, između ostalih božanstava, spominje i božicu Minervu kao članicu Kapitolijske trijade. Ovaj natpis nam potvrđuje njeno štovanje u okviru štovanja vrhovnih božanstava Kapitolijske trijade.

Mramorna votivna ara iz Salone (kat. br. 24)

Slika 32. Mramorna votivna ara iz Salone, Museo Archeologico Nazionale, Cividale del Friuli, 1. st.

Mramorna votivna ara pronađena je u Saloni, a danas se ulomak nalazi u Arheološkom muzeju u Veneciji. Pretpostavljeni tekst spominje Minervin hram i ime *Marcus Trosius*.

Kamena votivna ara iz Salone (kat. br. 25)

Kamena votivna ara pronađena je u Saloni, a danas se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu. Tekst navodi vrhovna božanstva Kapitolijske trijade (Jupiter – Junona – Minerva) što podupire teze o postojanju kapitolijskog hrama unutar Salone.

5.3. Sitni materijal

Od sitnog materijala s prikazom božice Atene – Minerve izdvojeno je 36 gema s pripadajućim opisima i mjestom pronalaska, ukoliko je poznato. Geme su umjetnički obrađeni poludragulji koji imaju višestruku funkciju (amuleti, ukrasi, pečatnjaci) koji su ukrašeni figuralno ili ornamentalno, a mogu sadržavati i natpis. Ovisno o motivima na njima, mogu biti intagliji (rađeni udubljeno) ili kameje (rađene reljefno).⁸¹ Geme navedene u radu su većinom rađene udubljeno, pa je istaknuto ukoliko su rađene reljefno. U radu nisu navedene geme s prikazom Atene – Minerve iz Arheološkog muzeja u Zadru obzirom da su trenutno još uvijek u obradi i podatci o njima nisu objavljeni ni dostupni.

⁸¹ Leksikografski zavod Miroslava Krlež (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=21554> pregledano 20.8.2023.)

Kameja od svijetlosmeđe – bijelog karneola (kat. br. 26)

Slika 33. Kameja od svijetlosmeđe – bijelog karneola, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 2. – 3. st.

Gema (kameja) od svijetlosmeđe – bijelog karneola prikazuje Minervu sa šljemom koji ima vizir, ali nema krijestu, što je inače karakteristično obilježje korinskog šljema na prikazu Minerve. Ispod kacige na vratu i preko uha izviruju uvojci kose. Podloga je svijetlosmeđe boje, glava bijele. Stražnja strana gema je ravna, rub se zakošava unutra prema stražnjoj strani. Mjesto pronalaska je nepoznato, a trenutno se čuva u Arheološkom muzeju Istre.⁸²

Gema od crvenog karneola iz Andetriuma (kat. br. 27)

Slika 34. Gema od crvenog karneola iz Andetriuma, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2. st.

Okrhnuti gema od crvenog karneola pronađena je u župnoj crkvi u Gornjem Muću. Na njoj je prikazana Minerva koja stoji prema naprijed s glavom okrenutom udesno, odjevena u peplos, a u ispruženoj lijevoj ruci drži Niku koja joj pruža vijenac.⁸³ Na zemlji, lijevo od Minerve, nalazi se štit. Zbog polomljenog kamena s lijeve strane i na desnom rubu, tek se pretpostavlja

⁸² Starac, Alka. Kameje iz Arheološkog muzeja Istre. *Archaeologia Adriatica*, vol. 15, no. 1, 2021, str. 455.

⁸³ Kaić, Iva. *Rimski svijet u malome, gema kao svjedočanstva svakodnevnog života*. Doktorski rad. Zagreb: I. Kaić, 2013, str. 196.

da je u desnoj ruci držala koplje, Minervin uobičajeni atribut.⁸⁴ Čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Gema od narančastog karneola iz Resnika (kat. br. 28)

Gema od narančastog karneola pronađena je u Resniku kod Bišća te prikazuje Minervu koja sjedi na tronu, s glavom okrenutom nalijevo, a tijelom u profilu. Odjevena je u dugi peplos, a na glavi nosi kacigu s perjanicom. U desnoj ruci drži podignuto koplje, a kraj nogu joj leži štit iznad kojeg se izvija zmija u vis.⁸⁵ Čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Gema od crvenog karneola s nepoznatog lokaliteta (kat. br. 29)

Gema od crvenog karneola u modernom srebrnom okviru prikazuje Minervu koja stoji tijelom prema naprijed, a glavom udesno na kojoj nosi kacigu s perjanicom s motivom zmije. U desnoj ruci drži koplje podbočeno o štit, a u lijevoj božicu Niku koja joj pruža vijenac.⁸⁶ Mjesto pronalaska je nepoznato, a čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Gema od narančastog karneola s nepoznatog lokaliteta (kat. br. 30)

Gema od narančastog karneola prikazuje Minervu koja stoji frontalno s glavom okrenutom nadesno. Na sebi nosi dugi peplos i kacigu s perjanicom. U podignutoj desnoj ruci drži koplje naslonjeno na štit, a u lijevoj Niku koja joj pruža vijenac.⁸⁷ Mjesto pronalaska je nepoznato, a čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Gema od narančastog karneola iz Solina (kat. br. 31)

Gema od narančastog karneola, pronađena u Solinu, prikazuje Minervu tijelom okrenutim prema naprijed, glavom nadesno. Odjevena je u dugi peplos, a glavu joj krasí kaciga s perjanicom. Kao i na prethodnim dvjema gemama, Minerva u lijevoj ruci drži Niku koja joj pruža vijenac, a desna ruka joj je naslonjena na štit ispod kojeg leži koplje.⁸⁸ Čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

⁸⁴ Kaić, Iva. Engraved gems from Andetrium in the Archaeological museum in Zagreb. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 54, no. 1, 2021, str. 47.

⁸⁵ Kaić, Iva. *Rimski svijet u malome, geme kao svjedočanstva svakodnevnog života*. Doktorski rad. Zagreb: I. Kaić, 2013, str. 200.

⁸⁶ Kaić, Iva. *Rimski svijet u malome, geme kao svjedočanstva svakodnevnog života*. Doktorski rad. Zagreb: I. Kaić, 2013, str. 195.

⁸⁷ Kaić, Iva. *Rimski svijet u malome, geme kao svjedočanstva svakodnevnog života*. Doktorski rad. Zagreb: I. Kaić, 2013, str. 196.

⁸⁸ Kaić, Iva. *Rimski svijet u malome, geme kao svjedočanstva svakodnevnog života*. Doktorski rad. Zagreb: I. Kaić, 2013, str. 196.

Gema od crvenog karneola iz Trilja (kat. br. 32)

Slika 35. Gema od crvenog karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 1. st.

Gema od crvenog karneola, pronađena u Trilju, prikazuje Minervu tijelom okrenutim prema naprijed, a glavom nadesno. Odjevena je u dugi peplos, na glavi nosi kacigu. U lijevoj ruci drži žrtvenu pliticu, a u desnoj koplje naslonjeno na štit.⁸⁹ Čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Gema od sarda/karneola iz Solina (kat. br. 33)

Gema od sarda ili karneola, pronađena u Solinu, oštećena je na gornjem desnom i lijevom rubu te joj je okrhnutu donja polovica.⁹⁰ Čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Gema od narančastog karneola s nepoznatog lokaliteta (kat. br. 34)

Gema od narančastog karneola, čije mjesto pronalaska nije poznato, prikazuje Minervu koja korača s glavom okrenutom u lijevi profil. Na sebi nosi dugi peplos, a na glavi kacigu s perjanicom. U desnoj ruci drži koplje, a na lijevo rame joj je oslonjen okrugli štit. Kraj nogu joj se izvija zmija.⁹¹ Čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

⁸⁹ Kaić, Iva. *Rimski svijet u malome, gema kao svjedočanstva svakodnevnog života*. Doktorski rad. Zagreb: I. Kaić, 2013, str. 198.

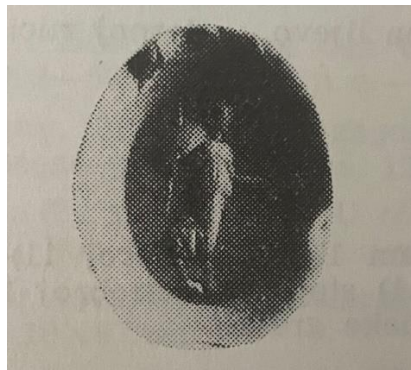
⁹⁰ Kaić, Iva. *Rimski svijet u malome, gema kao svjedočanstva svakodnevnog života*. Doktorski rad. Zagreb: I. Kaić, 2013, str. 198.

⁹¹ Kaić, Iva. *Rimski svijet u malome, gema kao svjedočanstva svakodnevnog života*. Doktorski rad. Zagreb: I. Kaić, 2013, str. 200.

Gema od gorenog karneola iz Solina (kat. br. 35)

Gema, za koju se pretpostavlja da je od gorenog karneola, pronađena je u Solinu te prikazuje poprsje Minerve iz profila. Glava joj je okrenuta nalijevo, a na njoj nosi kacigu s perjanicom. Ispod kacige se vide uvijeni pramenovi kose koji padaju do ramena.⁹² Čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Gema od ahata iz Starog Grada (kat. br. 36)

Slika 36. Fotografija s prikazom gema od ahata iz Starog grada, Arheološki muzej u Zagrebu, 1. st.

Gema od ahata, pronađena u Starom Gradu na Hvaru, prikazuje Minervu koja lebdi sa štitom i kopljem u desnoj ruci, a u lijevoj ruci drži neodređeni predmet.⁹³ Čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Gema od crvenog jaspisa iz Burnuma (kat. br. 37)

Slika 37. Gema od crvenog jaspisa iz Burnuma, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1. st.

⁹² Kaić, Iva. *Rimski svijet u malome, gema kao svjedočanstva svakodnevnog života*. Doktorski rad. Zagreb: I. Kaić, 2013, str. 201.

⁹³ Kirigin, Branko. Antičke gema iz Starog Grada. *Hvarski zbornik 4*, 1976, str. 211.

Gema od crvenog jaspisa, pronađena u Ivoševcima, prikazuje portret Minerve iz profila.⁹⁴ Čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Gema od crvenog karneola s nepoznatog lokaliteta (kat. br. 38)

Slika 38. Gema od crvenog karneola, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2. – 3. st.

Gema od crvenog karneola, čije je mjesto pronalaska nepoznato, prikazuje Minervu odjevenu u hiton. Na glavi nosi kacigu.⁹⁵ Čuva se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

Gema od narančastog karneola iz Vida (kat. br. 39)

Slika 39. Gema od narančastog karneola iz Vida, Arheološki muzej u Splitu, Split

⁹⁴ Šeparović, Tomislav, Uroda, Nikolina. *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2009, str. 114.

⁹⁵ Šeparović, Tomislav, Uroda, Nikolina. *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2009, str. 115.

Gema od narančastog karneola, pronađena u Vidu kod Metkovića, prikazuje glavu Minerve iz lijevog profila na kojoj nosi kacigu s perjanicom.⁹⁶

Gema od narančastog karneola iz Splita (kat. br. 40)

Slika 40. Gema od narančastog karneola iz Splita, Arheološki muzej u Splitu, Split, 3. st.

Gema od narančastog karneola, pronađena u Splitu, prikazuje frontalno okrenutu Minervu, s glavom u lijevom profilu. Odjevena je u dugački peplos. U desnoj ruci drži nepoznati predmet, a u podignutoj lijevoj drži koplje. Gema je okrhnuta na rubu i u gornjem lijevom dijelu.⁹⁷ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od narančastog karneola iz Trilja (kat. br. 41)

Slika 41. Gema od narančastog karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 3. st.

⁹⁶ Nardelli, Bruna. Sulle gemme di Naron, U: Marin, Emilio (ur.) *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve*. Zagreb – Metković – Split: Izdanja HAD-a 22, 2003, str. 171.

⁹⁷ Nardelli, Bruna. O gemama iz Splita: od prostora do muzeja. *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, vol. 100, no. 1, 2007, str. 95.

Gema od karneola, pronađena u Trilju, prikazuje Minervu koja stoji frontalno, s glavom okrenutom na desno. Odjevena je u dugi peplos, a na glavi nosi kacigu. U desnoj ruci drži mač i koplje na koje je prislonjen štit, a u lijevoj božicu Niku koja joj pruža krunu.⁹⁸ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od karneola iz Trilja (kat. br. 42)

Slika 42. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 3. st.

Gema od karneola, pronađena u Trilju, prikazuje Atenu tijelom i glavom okrenutom nalijevo. Odjevena je u dugi peplos. U desnoj, spuštеноj ruci, drži koplje na koje je naslonjen štit, a u lijevoj ruci drži Niku iznad oltara.⁹⁹

Gema od karneola iz Trilja (kat. br. 43)

Slika 43. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st.

⁹⁸ Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*. Izola: Bruna Nardelli, 2011, str. 58.

⁹⁹ Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*. Izola: Bruna Nardelli, 2011, str. 58.

Gema od karneola, pronađena u Trilju, prikazuje Minervu s glavom okrenutom nalijevo. Na glavi nosi kacigu s perjanicom, a odjevena je u dugi peplos. U podignutoj lijevoj ruci drži štit iza kojeg se nalazi koplje. Na gema nedostaje lijeva strana pa je nemoguće odrediti položaj Minervine desne ruke.¹⁰⁰ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od karneola iz Trilja (kat. br. 44)

Slika 44. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st.

Gema od karneola, pronađena u Trilju, prikazuje Minervu s glavom okrenutom nadesno. Odjevena u dugi peplos, s kacigom na glavi, u desnoj ruci drži podignuto koplje koje je naslonjeno na štit, a u lijevoj ruci drži globus.¹⁰¹ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od karneola s prikazom poprsja Minerve iz Trilja (kat. br. 45)

Slika 45. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st.

¹⁰⁰ Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*. Izola: Bruna Nardelli, 2011, str. 59.

¹⁰¹ Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*. Izola: Bruna Nardelli, 2011, str. 59.

Gema od karneola, pronađena u Trilju, prikazuje glavu te poprsje Minerve iz lijevog profila. Na glavi nosi kacigu.¹⁰²

Gema od karneola iz Trilja (kat. br. 46)

Slika 46. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st.

Gema od karneola, pronađena u Trilju, prikazuje Minervu iz lijevog profila s pogledom prema naprijed. Na glavi ima kacigu, a na leđima krila. U lijevoj ruci drži dva klasa.¹⁰³ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od karneola iz Trilja (kat. br. 47)

Slika 47. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split

¹⁰² Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*. Izola: Bruna Nardelli, 2011, str. 59.

¹⁰³ Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*. Izola: Bruna Nardelli, 2011, str. 61.

Gema od karneola, pronađena u Trilju, prikazuje Minervu s krilima. Na glavi, okrenutoj prema desno, nosi kacigu. Zbog okhrnutog desnog dijela gema, ne zna se što božica ima u lijevoj ruci. Iz tragova se može pretpostaviti da u desnoj ruci drži palminu granu.¹⁰⁴ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od karneola/heliotropa iz Trilja (kat. br. 48)

Slika 48. Gema od karneola/heliotropa iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st.

Gema od karneola/heliotropa, pronađena u Trilju. Na prikazu dvije božice Tihe (Fortune) koje se rukuju. Između njih dva poprsja Merkura i Atene.¹⁰⁵

Gema od karneola iz Solina (kat. br. 49)

Gema od karneola, pronađena u Solinu, prikazuje Minervu koja u desnoj ruci drži predmet za koji se pretpostavlja da je jabuka, a u lijevoj ruci drži koplje i štit.¹⁰⁶ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od ahata iz Runovića (kat. br. 50)

Gema od ahata, pronađena u Runovićima kraj Imotskog, prikazuje Minervu s kopljem i štitom. U desnoj ispruženoj ruci drži Niku.¹⁰⁷ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

¹⁰⁴ Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*. Izola: Bruna Nardelli, 2011, str. 62.

¹⁰⁵ Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*. Izola: Bruna Nardelli, 2011, str. 69.

¹⁰⁶ Bulić, Frane. Le gemme del Museo di Spalato. *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 29, 1906, str. 261.

¹⁰⁷ Bulić, Frane. Le gemme del Museo di Spalato. *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 25, 1902, str. 31.

Gema od karneola iz Splita (kat. br. 51)

Gema od karneola, pronađena u Splitu, prikazuje Minervu s kopljem u lijevoj ruci te nagu figuru na stupu.¹⁰⁸ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od karneola iz Solina (kat. br. 52)

Gema od karneola, pronađena u Solinu, prikazuje Minervu koja se lijevom rukom oslanja na koplje. Kraj nogu joj leži štit iza kojeg se vidi zmija.¹⁰⁹ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od karneola iz Berinovaca (kat. br. 53)

Gema od karneola, pronađena u Berinovcima kraj Imotskog, prikazuje Minervu u hodajućoj pozi s kopljem i štitom.¹¹⁰ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od karneola iz Makarske (kat. br. 54)

Gema od karneola, pronađena u Makarskoj, prikazuje Minervu koja u desnoj ruci drži Viktoriolu dok se lijevom rukom naslanja na koplje. Kraj nogu joj s jedne strane stoji zmija, a s druge štit.¹¹¹ Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu.

Gema od smeđeg karneola iz Splita (kat. br. 55)

Slika 49. Gema od smeđeg karneola iz Splita, Harrow School Museum, Oxford, 1. st. pr.

Kr.

Gema od smeđeg karneola, pronađena u Splitu, prikazuje Minervu koja stoji frontalno s glavom okrenutom nadesno. Nosi dugi peplos, kroz koji se vidi desna savijena noga, a na glavi

¹⁰⁸ Bulić, Frane. Le gemme del Museo di Spalato. *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 25, 1902, str. 32.

¹⁰⁹ Bulić, Frane. Le gemme del Museo di Spalato. *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 22, 1899, str. 12.

¹¹⁰ Bulić, Frane. Le gemme del Museo di Spalato. *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 22, 1899, str. 13.

¹¹¹ Bulić, Frane. La gemme del Museo di Spalato. *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 11, 1888, str. 52.

nosi kacigu s perjanicom. U desnoj ruci drži koplje, a u lijevoj, pretpostavlja se, košaru u kojoj je zmija okrenuta prema božici. Minerva na sebi nosi prsni oklop. S obje strane gema je grčki natpis: NIKAN/ACI što vjerojatno znači „vlasništvo Nikandrosa“. Uobičajeni štit i patela nedostaju.¹¹² Čuva se u muzeju Harrow, Oxford.

Gema od crvenog jaspisa iz Splita (kat. br. 56)

Slika 50. Gema od crvenog jaspisa iz Splita, Harrow School Museum, Oxford, 2. st.

Gema od crvenog jaspisa, pronađena u Splitu, prikazuje Minervu koja stoji frontalno s glavom okrenutom nalijevo na kojoj nosi kacigu s perjanicom. Desna noga joj je ispravljena, a lijeva savijena te izviruje ispod dugog peplosa. Lijevu ruku oslanja na štit koji stoji na tlu pokraj nje iza kojeg je uspravljeno koplje, a u desnoj ruci drži pateru iznad gorućeg oltara.¹¹³ Čuva se u muzeju Harrow, Oxford.

Gema od karneola/sarda iz Splita (kat. br. 57)

¹¹² Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere.* Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1991, str. 49.

¹¹³ Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere.* Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1991, str. 49.

Slika 51. Gema od karneola/sarda iz Splita, Harrow School Museum, Oxford, 2. st.

Gema od karneola/sarda, pronađena u Splitu, prikazuje Minervu iz profila koja trči ulijevo. Na glavi nosi kacigu s perjanicom, a odjevena je u dugi peplos koji joj se isprepliće oko gležnjeva, a na gornjem dijelu leprša ispred i iza nje. Preko ramena nosi koplje, a iza nje se vidi štit.¹¹⁴ Čuva se u muzeju Harrow, Oxford.

Gema od karneola/sarda iz Splita (kat. br. 58)

Slika 52. Gema od karneola/sarda iz Splita, Harrow School Museum, Oxford, 1. st. pr.

Kr.

Gema od karneola/sarda, pronađena u Splitu, prikazuje poprsje Minerve iz desnog profila. Na glavi nosi korinstku kacigu s perjanicom ispod koje viri kosa i peplos koji je pričvršćen na ramenu. Atenina usta i nos su obilježeni kratkim, debelim vodoravnim crtama te joj time daju teške crte lica.¹¹⁵ Čuva se u muzeju Harrow, Oxford.

Gema od nikelina/sarda s nepoznatog lokaliteta (kat. br. 59)

Slika 53. Gema od nikelina/sarda, Harrow School Museum, Oxford, 1. st. pr. Kr.

¹¹⁴ Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere.* Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1991, str. 50.

¹¹⁵ Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere.* Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1991, str. 50.

Gema od nikelina/sarda, čije mjesto pronalaska nije poznato, prikazuje poprsje Minerve iz desnog profila. Na glavi nosi kacigu s perjanicom, a odjevena je u hiton bez rukava. Glava joj je velika u odnosu na ramena, a profil joj nije uobičajenog grčkog tipa. Ispred nje se uzdižu glave dviju zmija iz njenog krila. Ispod kacige joj je kosa urezana u kratke ovalne brazde, a nos i usta u kratke vodoravne.¹¹⁶ Čuva se u muzeju Harrow, Oxford.

Gema od crvenog karneola s nepoznatog lokaliteta (kat. br. 60)

Slika 54. Gema od crvenog karneola, privatna kolekcija Sir Arthur Evansa, 1. st. pr. Kr.

Gema od crvenog karneola, čije mjesto pronalaska nije poznato, prikazuje glavu Minerve iz desnog profila. Na glavi nosi kacigu koja se sastoji od dviju bradatih glava od kojih je jedna srednjovječna, a druga stari Silen. Na gemi je napisano „DONATT“ što znači „donirajte“.¹¹⁷ Čuva se u Evansovoj privatnoj kolekciji.

Gema od smeđeg karneola/sarda iz Cavtata (kat. br. 61)

Slika 55. Gema od smeđeg karneola iz Cavtata, Ashmolean Museum, Oxford, 1. st.

¹¹⁶ Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere.* Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1991, str. 50.

¹¹⁷ Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere.* Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1991, str. 133.

Gema od smeđeg karneola/sarda, pronađena u Cavtatu, prikazuje poprsje Atene iz desnog profila. Na glavi nosi kacigu s perjanicom koja se sastoji od dviju profiliranih Silenovih maski s bradom okrenute jedna prema drugoj, male glave na njezinim grudima te još jedne glave okrenute prema dolje ispod Minervinog ramena. Ispod kacige joj izvire kosa koja je ujedno i Silenova brada.¹¹⁸ Čuva se u muzeju Ashmolean u Oxfordu.

¹¹⁸ Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere.* Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1991, str. 133.

6. Katalog

Skulpture

1. Figurica/kipić

Materijal: bronca; visina 10,7 cm

Datacija: I. – II. stoljeće

Teritorij: Pola

Mjesto nalaza: Premantura

Mjesto čuvanja: Augustov hram, Pula (u okviru izložbe)

Literatura: Buljević 2020; Girardi Jurkić 2005; Girardi Jurkić 2005; Medini 1976; Sanader 2008; Zović 2014

2. Figurica/kipić

Materijal: bronca; visina 6,6 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Parentium?

Mjesto nalaza: Brtonigla

Mjesto čuvanja: Civici Musei di Storia ed Arte, Trst

Literatura: Buljević 2020; Girardi Jurkić 2005; Girardi Jurkić 2005; Medini 1976; Sanader 2008; Zović 2014

3. Figurica/kipić

Materijal: bronca; visina 10,7 cm

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: /

Mjesto nalaza: Istra?

Mjesto čuvanja: Civici Musei di Storia ed Arte, Trst

Literatura: Buljević 2020; Girardi Jurkić 2005; Girardi Jurkić 2005; Medini 1976; Sanader 2008; Zović 2014

4. Poprsje

Materijal: terakota; visina 12,4 cm; širina 7,3 cm

Datacija: I. stoljeće pr. Krista–I. stoljeće nakon Krista

Teritorij: Pola

Mjesto nalaza: Pula

Mjesto čuvanja: Augustov hram, Pula (u okviru izložbe)

Literatura: Buljević 2020; Girardi Jurkić 2005; Girardi Jurkić 2005; Medini 1976; Sanader 2008; Zović 2014

5. Figurica/kipić

Materijal: bronca; visina 6,7 cm

Datacija: I. – II. stoljeće

Teritorij: Burnum

Mjesto nalaza: Ivoševci

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej Zadar, Zadar

Literatura: Buljević 2020; Medini 1968; Medini 1976; Sanader 2008

6. Poprsje

Materijal: bronca; visina 4,8 cm

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Aenona?

Mjesto nalaza: /

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej Zadar, Zadar

Literatura: Medini 1968; Medini 1976

7. Figurica/kipić

Materijal: bronca; visina 13,5 cm; širina 4,7 cm

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Burnum?

Mjesto nalaza: Biskupija

Mjesto čuvanja: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

Literatura: Šeparović, Uroda 2009

8. Kip

Materijal: mramor; visina 171 cm; širina 73 cm

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Solin

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Buljević 2020

9. Figurica/kipić

Materijal: terakota; visina 18,7 cm; širina 8,0 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Solin (Grudine)

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Buljević 2020; Nardelli 2000

10. Glava

Materijal: kamen; visina 24,5 cm; širina 13,0 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Salonae?

Mjesto nalaza: Kaštel Lukšić

Mjesto čuvanja: Kaštel Lukšić (uzidano u zid kuće)

Literatura: Buljević 2020; Cambi 2011

11. Figurica/kipić

Materijal: mjed?

Datacija: /

Mjesto nalaza: Zaoštrog

Mjesto čuvanja: /

Literatura: Špikić 2008

12. Figurica/kipić

Materijal: bronca; visina 8,1 cm

Datacija: /

Teritorij: Epidaur

Mjesto nalaza: Konavle

Mjesto čuvanja: Knežev dvor, Dubrovnik

Literatura: Bijadija 2012

Epigrafski spomenici

13. Votivna ara

Materijal: kamen

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Parentium

Mjesto nalaza: Musalež

Mjesto čuvanja: Zavičajni muzej Poreštine, Poreč

*[M]inervae / [Fl]anaticae / [sa]crum / [Abu]dius(?) Bassus / [ex] v(oto) quot(!) a dea pe/[tit]
consecutus(!)*

Literatura: HD025209; EDCS-16100347; Girardi Jurkić 2005; Zović 2014

14. Votivna ara

Materijal: kamen

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Pola

Mjesto nalaza: Pula

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej Istre, Pula

Eugono[s] / M(inervae?) v(otum) s(olvit)

Literatura: EDCS-04300004; Girardi Jurkić 2005; Zović 2014

15. Nadgrobni spomenik ili zavjetni natpis

Materijal: kamen

Datacija: I. – II. stoljeće

Teritorij: Pola

Mjesto nalaza: Pula

Mjesto čuvanja: /

*D(is) M(anibus) / [3]s Miner(vae) Pol(ensis) ser(vus) / [3]diae Valentinae coniugi / v(ivus)
f(ecit)*

Literatura: EDCS-04200330; Girardi Jurkić 2005, Zović 2014

16. Nadgrobna ara

Materijal: kamen

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Pola

Mjesto nalaza: Pula

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej Istre, Pula

*Felicitati / ann(orum) XIX / [m]en(sium) XI / Cynus M(inervae) [P(olensis)] / coni(ugi)
opti(mae)*

Literatura: EDCS-04200248; Girardi Jurkić 2005; Zović 2014

17. Nadgrobna ara

Materijal: kamen

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Pola

Mjesto nalaza: Pula

Mjesto čuvanja: /

*D(is) M(anibus) / Hectice / coniugi / animae / innocuae / Eutyches Min(ervae) et sibi / v(ivus)
f(ecit)*

Literatura: EDCS-04200256; Girardi Jurkić 2005; Zović 2014

18. Votivna ara

Materijal: kamen

Datacija: I. – II. stoljeće

Teritorij: Apsorus

Mjesto nalaza: Osor

Mjesto čuvanja: /

Artifici/bus Miner(vae) / Babullia / Sex(ti) f(ilia) Maxi/[m]a v(otum) s(olvit)

Literatura: HD062324; EDCS-28400390; Kurilić 1999, kat. br. 2334; Medini 1976; Sanader 2008; Zović, Kurilić 2015

19. Građevinski/posvetni natpis

Materijal: kamen

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Burnum?

Mjesto nalaza: Knin

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej Zadar, Zadar

[-](?) Antonius Martia/lis signum Minervae et aedem vetustate / consumpta[m] restituit

Literatura: HD019199; EDCS-10101829; lupa 23044, Kurilić 1999, kat. br. 2694; Zović, Kurilić 2015

20. Votivna ara

Materijal: kamen

Datacija: II. – III. stoljeće

Teritorij: Burnum

Mjesto nalaza: Ivoševci

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej Zadar, Zadar

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iunoni Mi/ner(vae) P(ublius) Ael(ius) Se/cund(us) mi(les)
l[eg(ionis)] / I adi(utricis) b(ene)ff(iciarius) co(n)[s(ularis)] // [-----](?)*

Literatura: HD034383; EDCS-10000844; Bekavac 2010; Kurilić 1999, kat. br. 2147; Zović, Kurilić 2015

21. Votivna ara

Materijal: kamen

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Tilurium

Mjesto nalaza: Trilj

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

*Minervae Aug(ustae) s(acrum) / L(ucius) Sulpici/us Procu/lus act(u)a/rius coh(ortis) / VIII
vol(untariorum) ex / adiutore / cornicu/lariorum / con(n)s(ularis) l(ibens) p(osuit)*

Literatura: HD033012; EDCS-10100889; Medini 1976

22. Votivna ara

Materijal: kamen

Datacija: I. – II. stoljeće

Teritorij: Iader

Mjesto nalaza: Zadar

Mjesto čuvanja: /

C(aius) Egnatius / Secundus / ara Minervae / libe(n)s

Literatura: HD060138; EDCS-28400157; Kurilić 1999, kat. br. 2029; Zović, Kurilić 2015

23. Votivna ara

Materijal: kamen

Datacija: III. stoljeće

Teritorij: Brattia?

Mjesto nalaza: Splitska, otok Brač

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

*-----] / [--- Get]ae et Iu[liae Domnae Augus]/[ta]e matri Augg(ustorum) [et castrorum] /
[Io]vi Optimo Max(imo) Iu[noni Reg(inae) Minervae?] / [Sa]luti Mar(ti) Patri [---] /
[Vic]toriae Aug[[g(ustorum)]] F[ortun(ae)? Red(uci)? devic]/[tis] host(iis) voto sol[uto
dedicavit] / [---] Hermes Gent[iano et Basso] / co(n)[s(ulibus) ---] Cal(endas) M[---]*

Literatura: HD061070; EDCS-31400687; Buljević 2020

24. Votivna ara

Materijal: mramor

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Salonae?

Mjesto nalaza: Solin

Mjesto čuvanja: Museo Archeologico Nazionale, Cividale del Friuli

-----](?) / *Min[ervae? ---] / aede I(?)[---] / M(arcus) Trosiu[s ---] / Magnus [---]*

Literatura: HD060148; EDCS-28900133; *lupa* 29569

25. Votivna ara

Materijal: kamen

Datacija: I. – III. stoljeće

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Solin

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Iu[noni] / Reginae Mine[rvae] / [-----

Literatura: HD034356; EDCS-10101015; Sinobad 2007; Sinobad 2010

Sitni materijal

26. Gema

Materijal: svijetlosmeđi – bijeli karneol; visina 1,4 cm; širina 1,0 cm

Datacija: II. – III. stoljeće

Teritorij: Istra?

Mjesto nalaza: /

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej Istre, Pula

Literatura: Starac 2021

27. Gema

Materijal: crveni karneol; visina 1,2 cm; širina 0,7

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Andetrium

Mjesto nalaza: Gornji Muć

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

Literatura: Kaić 2013; kat. br. 127; Kaić 2021; Maixner 1881

28. Gema

Materijal: narančasti karneol; visina 1,2 cm; širina 1,2 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Siculi

Mjesto nalaza: Resnik

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

Literatura: Kaić 2013; kat. br. 136; Maixner 1881

29. Gema

Materijal: crveni karneol; visina 1,2 cm; širina 1,0 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: /

Mjesto nalaza: /

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

Literatura: Kaić 2013; kat. br. 124; Maixner 1881

30. Gema

Materijal: narančasti karneol; visina 1,3 cm; širina 1,08 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Dalmatia

Mjesto nalaza: /

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

Literatura: Kaić 2013; kat. br. 125

31. Gema

Materijal: narančasti karneol; visina 1,2 cm; širina 9,2 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Solin

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

Literatura: Kaić 2013; kat. br. 126

32. Gema

Materijal: crveni karneol; visina 1,5 cm; širina 1,1 cm

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Tilurium

Mjesto nalaza: Trilj

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

Literatura: Kaić 2013; kat. br. 130; Kaić 2020

33. Gema

Materijal: sard ili karneol? ; visina 1,1 cm; širina 1,0 cm

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Solin

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

Literatura: Kaić 2013; kat. br. 134

34. Gema

Materijal: narančasti karneol; visina 1,2 cm; širina 0,8 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: /

Mjesto nalaza: /

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

Literatura: Kaić 2013; kat. br. 135

35. Gema

Materijal: goreni karneol? ; visina 1,2 cm; širina 1,0 cm

Datacija: I. – II. stoljeće

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Solin

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

Literatura: Kaić 2013; kat. br. 138

36. Gema

Materijal: ahat; visina 1,3 cm; širina 1,0 cm

Datacija: rimsko doba?

Teritorij: Pharos

Mjesto nalaza: Stari Grad

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb

Literatura: Kirigin 1976; kat. br. 5a

37. Gema

Materijal: crveni jaspis; visina 1,3 cm; širina 0,9 cm

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Burnum

Mjesto nalaza: Ivoševci

Mjesto čuvanja: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

Literatura: Šeparović, Uroda 2009; kat. br. 275

38. Gema

Materijal: crveni karneol; visina 1,1 cm; širina 0,8 cm

Datacija: I. – II. stoljeće

Teritorij: /

Mjesto nalaza: /

Mjesto čuvanja: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split

Literatura: Šeparović, Uroda 2009; kat. br. 276

39. Gema

Materijal: narančasti karneol; /

Datacija: carsko doba?

Teritorij: Naron

Mjesto nalaza: Vid kod Metkovića

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Nardelli 2003; br. 13

40. Gema

Materijal: narančasti karneol; visina 1,6 cm; širina 1,1 cm

Datacija: III. stoljeće

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Split

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Nardelli 2007; br. 11

41. Gema

Materijal: karneol; visina 1,2 cm; širina 1,1 cm

Datacija: III. stoljeće

Teritorij: Tilurium

Mjesto nalaza: Trilj

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Nardelli 2011; kat. br. 82

42. Gema

Materijal: karneol; visina 1,2 cm; širina 0,8 cm

Datacija: III. stoljeće

Teritorij: Tilurium

Mjesto nalaza: Trilj

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Nardelli 2011; kat. br. 83

43. Gema

Materijal: karneol; visina 1,1 cm; širina 0,7 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Tilurium

Mjesto nalaza: Trilj

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Nardelli 2011; kat. br. 84

44. Gema

Materijal: karneol; visina 0,9 cm; širina 0,7 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Tilurium

Mjesto nalaza: Trilj

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Nardelli 2011; kat. br. 85

45. Gema

Materijal: karneol; visina 1,2 cm; širina 1,1 cm

Datacija: I. stoljeće pr. Kr.

Teritorij: Tilurium

Mjesto nalaza: Trilj

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Nardelli 2011; kat. br. 86

46. Gema

Materijal: karneol; visina 1,1 cm; širina 0,9 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Tilurium

Mjesto nalaza: Trilj

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Nardelli 2011; kat. br. 92

47. Gema

Materijal: karneol; visina 1,3 cm; širina 0,6 cm

Datacija: /

Teritorij: Tilurium

Mjesto nalaza: Trilj

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Nardelli 2011; kat. br. 93

48. Gema

Materijal: karneol/heliotrop; visina 1,6 cm; širina 1,2 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Tilurium

Mjesto nalaza: Trilj

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Nardelli 2011; kat. br. 111

49. Gema

Materijal: karneol; visina 1,5 cm; širina 1,2 cm

Datacija: /

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Solin

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Bulić - BASD 1906, inv. br. 2174

50. Gema

Materijal: ahat; visina 1, cm; širina 0,8 cm

Datacija: /

Teritorij: Municipium Novense

Mjesto nalaza: Runović (Imotski)

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Bulić - BASD 1902, inv. br. 1741

51. Gema

Materijal: karneol; visina 1,1 cm; širina 0,9 cm

Datacija: /

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Split

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Bulić - BASD 1902, inv. br. 1747

52. Gema

Materijal: karneol; visina 0,9 cm; širina 0,8 cm

Datacija: III. stoljeće

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Solin

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Bulić - BASD 1899, inv. br. 1552

53. Gema

Materijal: karneol; visina 1,0 cm; širina 0,8 cm

Datacija: /

Teritorij: /

Mjesto nalaza: Berinovci (Imotski)

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Bulić - BASD 1899, inv. br. 1562

54. Gema

Materijal: karneol; visina 1,2 cm; širina 0,9 cm

Datacija: /

Teritorij: Muccurum

Mjesto nalaza: Makarska

Mjesto čuvanja: Arheološki muzej u Splitu, Split

Literatura: Bulić - BASD 1888, inv. br. 700

55. Gema

Materijal: smeđi karneol; visina 1,4 cm; širina 1,2 cm

Datacija: I. stoljeće pr. Kr

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Split

Mjesto čuvanja: Harrow School Museum, Oxford

Literatura: Middleton 1991; kat. br. 35

56. Gema

Materijal: crveni jaspis; visina 1,5 cm; širina 1,2 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Split

Mjesto čuvanja: Harrow School Museum, Oxford

Literatura: Middleton 1991; kat. br. 36

57. Gema

Materijal: karneol/sard; visina 1,2 cm; širina 0,9 cm

Datacija: II. stoljeće

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Split

Mjesto čuvanja: Harrow School Museum, Oxford

Literatura: Middleton 1991; kat. br. 37

58. Gema

Materijal: karneol/sard; visina 1,5 cm; širina 0,9 cm

Datacija: I. stoljeće pr. Kr

Teritorij: Salonae

Mjesto nalaza: Split

Mjesto čuvanja: Harrow School Museum, Oxford

Literatura: Middleton 1991; kat. br. 38

59. Gema

Materijal: nikelin/sard; visina 1,2 cm; širina 1,0 cm

Datacija: I. stoljeće pr. Kr

Teritorij: Dalmatia

Mjesto nalaza: /

Mjesto čuvanja: Harrow School Museum, Oxford

Literatura: Middleton 1991; kat. br. 39

60. Gema

Materijal: crveni karneol; visina 1,3 cm; širina 1,1 cm

Datacija: I. stoljeće pr. Kr

Teritorij: Dalmatia

Mjesto nalaza: /

Mjesto čuvanja: privatna kolekcija Sir Arthur Evansa

Literatura: Middleton 1991; kat. br. 255

61. Gema

Materijal: smeđi karneol/sard; visina 1,5 cm; širina 1,2 cm

Datacija: I. stoljeće

Teritorij: Epidaur

Mjesto nalaza: Cavtat

Mjesto čuvanja: Ashmolean Museum, Oxford

Literatura: Middleton 1991; kat. br. 256

Kratice

EDCS = *Epigraphik-Datenbank Claus / Slaby* (skrbnik / Service provider: Manfred Claus; Catholic University Eichstätt-Ingolstadt; https://db.edcs.eu/epigr/epi.php?s_sprache=de).

BASD = *Bullettino di archeologia e storia Dalmata*, Split.

HD = EDH, *Epigraphische Datenbank Heidelberg* (skrbnik / Service provider: Heidelberger Akademie der Wissenschaften; <https://edh.ub.uni-heidelberg.de/>).

Lupa = UBI ERAT LUPA – F. und O. Harl, <http://lupa.at/> (Bildatenbank zu antiken Steindenkmälern).

7. Zaključak

Rimskim osvajanjem istočne obale Jadrana započeo je složeni proces asimilacije rimskih doseljenika i autohtonog lokalnog stanovništva kojeg su zatekli. Obzirom da je rimska religija bio važan čimbenik rimske države, ona se preko doseljenika implementirala, ali i razvijala zajedno s već postojećim božanstvima. Atena – Minerva je jedna od važnijih božica grčko – rimskog panetona, posebno uzevši u obzir njenu ulogu u Kapitolijskoj trijadi. Ona personificira mudrost, snagu, mir, te se smatrala zaštitnicom obrtnika i pobjedonosnog ratovanja. Kao takvo božanstvo, možemo zaključiti da je imala značajnu ulogu u religijskom životu antičkog čovjeka. Ovaj rad je pokušaj sinteze svih dostupnih spomenika posvećenih Ateni – Minervi na istočnoj obali Jadrana, upravo kako bi mogli dobiti sliku o rasprostanjenosti i važnosti njenog kulta u religijskom životu antičkog čovjeka na ovim prostorima.

Štovanje božice Atene – Minerve potvrđeno je na više mjesta duž istočno jadranske obale o čemu nam svjedoče sačuvane skulpture, epigrafski natpisi i gema. U radu je izdvojeno 12 skulptura, 13 epigrafskih spomenika te 36 gema posvećenih Ateni – Minervi koji su katalogizirani prema vrsti spomenika. Ukoliko ih promatramo na takav način, oni djeluju kao izolirani tragovi, što u nekim slučajevima zaista i jesu (mjedena figurica iz Zaostroga, brončana figurica iz Pridvorja, votivne are sa Osora, Brača i iz Zadra), međutim kako bismo zaključili potvrdu njenog kulta na ovim prostorima, moramo ih promatrati u cjelini. Određene skulpture, od kojih su po brojnosti nalaza zastupljene male brončane figurice s prikazom Atene Promahos (ratnica), potvrđuju nam vid privatnog štovanja (vjerojatno kućna svetišta) dok nam neki epigrafski natpisi (epigrafski spomenici pronađeni unutar Pule) i skulpture (mramorni kip iz Salone, mramorna glava iz Kaštel Lukšića) potvrđuju vid javnog štovanja. Većinu spomenika odlikuje samostalno štovanje Atene – Minerve, osim votivnih ara pronađenih u Burnumu i Saloni na kojima se Minerva spominje u kontekstu Kapitolijske trijade.

Epigrafski spomenici pronađeni unutar Pule svjedoče o postojanju *servi Minervi* za koje se pretpostavlja da su bili vrsta svećenika ili pomoćnika zaduženi za brigu o njenom samostalnom kultu i potencijalnim svetištima. Na votivnoj ari pronađenoj u selu Musalež imamo primjer (*Minerva Flanatica*) koji upućuje na sinkretizam Minerve s nekim od autohtonih božanstava što nije neobična pojava na prostorima koja naseljavaju rimski doseljenici. Obzirom da se Atena – Minerva smatrala zaštitnicom pobjedonosnog ratovanja, logično je za pretpostaviti da je imala važnu ulogu među vojnicima. Tragovi njenog štovanja evidentni su u naseljima vojnog karaktera poput Burnuma i Tiluriuma. Restituirani tekst na građevinskom/posvetnom

natpisu iz Knina govori o obnavljanju Minervinog kipa i hrama što upućuje na mogućnost postojanja istih na teritoriju Burnuma, iako za to trenutno nema nikakvih materijalnih dokaza. Na votivnoj ari iz Tiluriuma Minervi se pridaje atribut *Augusta* odnosno uzvišena. Mramorni monumentalni kip iz Salone, zajedno s mramornom glavom iz Kaštel Lukšića ukazuju na moguće postojanje njenog hrama u Saloni. Unatoč dekorativnoj namjeni gema, one, između ostalog, pružaju uvid u religiozni život stanovništva. Geme sa prikazima Atene – Minerve, uglavnom tip Atene Promahos (u manjem broju Atenu Partenos), su većinom intagliji od karneola pronađeni u Dalmaciji (Trilj, Solin, Split itd.).

Prema svim dostupnim nalazima izdvojenim u radu, postoje snažne naznake da je kult Atene – Minerve postojao na određenim prostorima istočno jadranske obale, posebno na teritoriju Histrije, naseljima vojnog karaktera Tilurij i Burnum te u Saloni koja je bila najveća rimska kolonija. Božica se štovala privatno, ali i javno o čemu svjedoči nekolicina spomenika. Iako trenutno nedostaju jači materijalni dokazi o postojanju njenih hramova ili svetišta kojim bi se dodatno potvrdio njen kult, buduća daljnja istraživanja možda donesu rezultate pomoću kojih će se moći iznijeti snažniji zaključci o štovanju ove grčko – rimske božice.

Popis ilustracija

Slika 1. Panatejska amfora s prikazom Atene, The British Museum, London, 4. st. pr.

Kr. (preuzeto: *The British Museum*

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1816-0610-42 20.8.2023.)

Slika 2. Mramorni reljef partenonskog friza s prikazom panatejske povorke, The British Museum, London, 5. st. pr. Kr (preuzeto: *The British Museum*

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1816-0610-42 20.8.2023.)

Slika 3. Prikaz gorgoneiona na crnofiguralnoj grčkoj keramici, Museum of the Bibliothèque nationale de France, Pariz, 6. st. pr. Kr. (preuzeto:

https://en.wikipedia.org/wiki/Gorgoneion#/media/File:Gorgoneion_Cdm_Paris_320.jpg

20.8.2023.)

Slika 4. Prikaz Atene s aflastonom, Museum of Modern Art, New York, 5. st. pr. Kr.

(preuzeto: *Theoi Greek Mythology* <https://www.theoi.com/Gallery/K8.7.html> 20.8.2023.)

Slika 5. Prikaz Atene sa sovom, Museum of Modern Art, New York, 5. st. pr. Kr.

(preuzeto: *Theoi Greek Mythology* <https://www.theoi.com/Gallery/K8.7.html> 20.8.2023.)

Slika 6. Mramorna statua varvakejske Atene, National Archaeological Museum of Athens, Atena, 3. st. (preuzeto: https://en.wikipedia.org/wiki/Varvakeion_Athena 20.8.2023.)

Slika 7. Brončana figura s prikazom Minerve (tipologija Atene Promahos), Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1. st. (preuzeto: Šeparović, Tomislav, Uroda, Nikolina. *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*, 2009, str. 19.)

Slika 8. Mramorna rekonstrukcija s prikazom Atene Lemnie, Staatliche Museum, Dresden(preuzeto:https://en.wikipedia.org/wiki/Lemnian_Athena#/media/File:Lemnia_torso04_pushkin.jpg 20.8.2023.)

Slika 9. Mramorna statua s prikazom Atene Palas, Musée du Louvre, Pariz, 2. st.
(preuzeto: *Theoi Greek Mythology* <https://www.theoi.com/Gallery/S8.1.html> 20.8.2023.)

Slika 10. Karta s prikazom lokaliteta nalazišta skulpture i epigrafskih spomenika posvećenih Ateni – Minervi na istočnoj obali Jadrana

Slika 11. Brončana figurica s prikazom Minerve iz Premanture, Augustov hram, Pula, 1. – 2. st. (preuzeto: Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, 2014, str. 78.)

Slika 12. Brončana figurica s prikazom Minerve iz Brtonigle, Civici Musei di Storia ed Arte, Trst, 2. st. (preuzeto: Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*, 2005, str. 155.)

Slika 13. Brončana figurice s prikazom Minerve, Civici Musei di Storia ed Arte, Trst, 1. st. (preuzeto: Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*, 2005, str. 155.)

Slika 14. Terakotno poprsje s prikazom Minerve, Augustov hram, Pula, 1. st. pr. Kr. – 1. st. (preuzeto: Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*, 2005, str. 156.)

Slika 15. Brončana figurica s prikazom Minerve, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 1. – 2. st. (preuzeto: Medini, Julijan. *Rimska brončana plastika u Arheološkom muzeju u Zadru*, 1968, str. 152.)

Slika 16. Brončano poprsje Minerve, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 1. st. (preuzeto: Medini, Julijan. *Rimska brončana plastika u Arheološkom muzeju u Zadru*, 1968, str. 152.)

Slika 17. Brončana figurica s prikazom Minerve iz Biskupije, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1. st. (preuzeto: Šeparović, Tomislav, Uroda, Nikolina. *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*, 2009, str. 19.)

Slika 18. Prikaz prednje i stražnje strane mramornog kipa iz Salone, Arheološki muzej u Splitu, Split, 1. st. (preuzeto: Buljević, Zrinka. On the Monumental Minerva from Salona. U: Tončinić, Domagoj, Kaić, Iva, Matijević, Vinka, Vukov, Mirna (ur.) *Studia honoraria*

archaeologica: Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader, 2020, str. 73.)

Slika 19. Prikaz bočnih strana mramornog kipa iz Salone, Arheološki muzej u Splitu, Split, 1. st. (preuzeto: Buljević, Zrinka. On the Monumental Minerva from Salona. U: Tončinić, Domagoj, Kaić, Iva, Matijević, Vinka, Vukov, Mirna (ur.) *Studia honoraria archaeologica: Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader, 2020, str. 73.)*

Slika 20. Prikaz prednje strane keramičke figurice iz Salone, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st. (preuzeto: Nardelli, Bruna. Terakotna plastika u Arheološkom muzeju u Splitu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 2000, str. 120.)*

Slika 21. Prikaz stražnje strane keramičke figurice iz Salone, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st. (preuzeto: Nardelli, Bruna. Terakotna plastika u Arheološkom muzeju u Splitu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 2000, str. 120.)*

Slika 22. Mramorna glava Minerve, uzidano u zid kuće, Kaštel Lukšić, 2. st. (preuzeto: Cambi, Nenad. Glava Atene/Minerve iz Kaštel Lukšića. *Kaštelanski zbornik, 2011, str. 97.)*

Slika 23. Brončana figurica s prikazom Minerve iz Pridvorja, Knežev dvor, Dubrovnik (preuzeto: Bijadija, Bruno. Rimska religija i kultovi u Epidauru. *Archaeologia Adriatica, 2012, str. 71.)*

Slika 24. Glava božice s dijademom iz Aequuma, Muzej franjevačkog samostana u Sinju, Sinj, 3. st. (preuzeto: Cambi, Nenad. *Kiparstvo rimske Dalmacije, 2005, str. 127.)*

Slika 25. Reljef s prikazom rimskih bogova, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st. (preuzeto: *Arheološki muzej u Splitu* <https://www.armus.hr/izlozbe/stalni-postav/rimsko-provincijalna-zbirka> 5.9.2023.)

Slika 26. Votivna ara iz Musaleža, Zavičajni muzej Poreštine, Poreč, 1. st. (preuzeto: Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre, 2014, str. 70.)*

Slika 27. Crtež s prikazom ulomka votivne are, Arheološki muzej Istre, Pula, 1. st. (preuzeto: Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, 2014, str. 67.)

Slika 28. Nadgrobnja ara, Arheološki muzej Istre, Pula, 1. st. (preuzeto: Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, 2014, str. 67.)

Slika 29. Crtež s prikazom piramidalne nadgrobnje are, 1. st. (preuzeto: Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, 2014, str. 72.)

Slika 30. Građevinski/posvetni natpis iz Knina, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 2. st. (preuzeto: *Ubi Erat Lupa* <http://lupa.at/23044> 20.8.2023.)

Slika 31. Votivna ara iz Burnuma, Arheološki muzej u Zadar, Zadar, 2. – 3. st. (preuzeto: *Epigraphic Database Heidelberg* [https://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?s_language=en&bild=\\$CBI_00447.jpg;pp](https://db.edcs.eu/epigr/bilder.php?s_language=en&bild=$CBI_00447.jpg;pp) 20.8.2023.)

Slika 32. Mramorna votivna ara iz Salone, Cividale del Friuli – Museo Archeologico Nazionale, Venecija, 1. st. (preuzeto: *Ubi Erat Lupa* <http://lupa.at/29569> 20.8.2023.)

Slika 33. Kameja od svijetlosmede – bijelog karneola, Arheološki muzej Zadar, Zadar, 2. – 3. st. (preuzeto: Starac, Alka. Kameje iz Arheološkog muzeja Istre. *Archaeologia Adriatica*, 2021, str. 461.)

Slika 34. Gema od crvenog karneola iz Andetriuma, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2. st. (preuzeto: Kaić, Iva. Engraved gems from Andetrium in the Archaeological museum in Zagreb. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 2021, str. 47.)

Slika 35. Gema od crvenog karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 1. st. (preuzeto: Kaić, Iva. Engraved gems from Tilurium in the Zagreb Archaeological Museum. U: Tončinić, Domagoj, Kaić, Iva, Matijević, Vinka, Vukov, Mirna (ur.) *Studia honoraria*

archaeologica: Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader, 2020, str. 185.)

Slika 36. Fotografija s prikazom gema od ahata iz Starog grada, Arheološki muzej u Zagrebu, 1. st. (preuzeto: Kirigin, Branko. Antičke gema iz Starog Grada. *Hvarski zbornik 4*, 1976, str. 214.)

Slika 37. Gema od crvenog jaspisa iz Burnuma, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 1. st. (preuzeto: Šeparović, Tomislav, Uroda, Nikolina. *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*, 2009, str. 114.)

Slika 38. Gema od crvenog karneola, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 2. – 3. st. (preuzeto: Šeparović, Tomislav, Uroda, Nikolina. *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*, 2009, str. 115.)

Slika 39. Gema od narančastog karneola iz Vida, Arheološki muzej u Splitu, Split (preuzeto: Nardelli, Bruna. *Sulle gemme di Naron, U: Marin, Emilio (ur.) Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve*, 2003, str. 13.)

Slika 40. Gema od narančastog karneola iz Splita, Arheološki muzej u Splitu, Split, 3. st. (preuzeto: Nardelli, Bruna. *O gemama iz Splita: od prostora do muzeja. Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 2007, str. 95.)

Slika 41. Gema od narančastog karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 3. st. (preuzeto: Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*, 2011, str. 82.)

Slika 42. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 3. st. (preuzeto: Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*, 2011, str. 83.)

Slika 43. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st. (preuzeto: Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*, 2011, str. 84.)

Slika 44. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st. (preuzeto: Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*, 2011, str. 85.)

Slika 45. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st. (preuzeto: Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*, 2011, str. 86.)

Slika 46. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st. (preuzeto: Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*, 2011, str. 92.)

Slika 47. Gema od karneola iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split (preuzeto: Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*, 2011, str. 93.)

Slika 48. Gema od karneola/heliotropa iz Trilja, Arheološki muzej u Splitu, Split, 2. st. (preuzeto: Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium*, 2011, str. 111.)

Slika 49. Gema od smeđeg karneola iz Splita, Harrow School Museum, Oxford, 1. st. pr. Kr. (preuzeto: Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere*, 1991, br. 35a 35b)

Slika 50. Gema od crvenog jaspisa iz Splita, Harrow School Museum, Oxford, 2. st. (preuzeto: Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere*, 1991, br. 36a 36b)

Slika 51. Gema od karneola/sarda iz Splita, Harrow School Museum, Oxford, 2. st. (preuzeto: Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere*, 1991, br. 37a 37b)

Slika 52. Gema od karneola/sarda iz Splita, Harrow School Museum, Oxford, 1. st. pr. Kr. (preuzeto: Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections*

of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere, 1991, br. 38a 38b)

Slika 53. Gema od nikelina/sarda, Harrow School Museum, Oxford, 1. st. pr. Kr.
(preuzeto: Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere, 1991, br. 39)*)

Slika 54. Gema od crvenog karneola, privatna kolekcija Sir Arthur Evansa, 1. st. pr. Kr.
(preuzeto: Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere, 1991, br. 255)*)

Slika 55. Gema od smeđeg karneola iz Cavtata, Ashmolean Museum, Oxford, 1. st.
(preuzeto: Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere, 1991, br. 256)*)

Literatura

Bekavac, Silvia. Jupitrov kult u Burnumu. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, no. 52, str. 61–77., 2010.

Bijađija, Bruno. Rimska religija i kultovi u Epidauru. *Archaeologia Adriatica*, vol. 6, no. 1, str. 67–86., 2012.

Bulić, Frane. La gemme del Museo di Spalato. *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 11, Split, str. 50 – 53., 1888.

Bulić, Frane. Le gemme del Museo di Spalato. *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 22, Split, str. 12 – 13., 1899.

Bulić, Frane. Le gemme dell'i. r. Museo in Spalato. *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 25, Split, str. 29 – 32., 1902.

Bulić, Frane. Le gemme dell'i. r. Museo di Spalato. *Bullettino di archeologia e storia Dalmata* 29, Split, str. 261 – 268., 1906.

Buljević, Zrinka. On the Monumental Minerva from Salona. U: Tončinić, Domagoj, Kaić, Iva, Matijević, Vinka, Vukov, Mirna (ur.) *Studia honoraria archaeologica: Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju FF press, str. 71–80., 2020.

Cambi, Nenad. *Antika*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.

Cambi, Nenad. *Kiparstvo rimske Dalmacije*. Split: Književni krug, 2005.

Cambi, Nenad. Glava Atene/Minerve iz Kaštel Lukšića. *Kaštelanski zbornik*, br. 9, str. 97–107., 2011.

Cambi, Nenad. *Umjetnosti antike u hrvatskim krajevima*. Split: Književni krug; Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2020.

Ćurković, Josip. *Razvoj rimske religije*. Diplomski rad. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, 2010.

Gabričević, Branimir. *Studije i članci: o religijama i kultovima antičkog svijeta*. Split: Književni krug, 1987.

Girardi-Jurkić, Vesna. *Duhovna kultura antičke Istre*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.

Girardi-Jurkić, Vesna. Reliefs and sculptures of deities and mythological representation as determining factors of the spiritual life in antique Istria. U: Sanader, Mirjana, Rendić Miočević, Ante (ur.) *Religija i mit kao poticaj rimskoj provincijalnoj plastici: Akti VIII. međunarodnog kolokvija o problemima rimskog provincijalnog umjetničkog stvaralaštva*, str. 191–196., 2005.

Hoey Middleton, Hoey. *Engraved Gems from Dalmatia. From the Collections of Sir John Gardner Wilkinson and Sir Arthur Evans in Harrow School, at Oxford and elsewhere*. Oxford: Oxford University Committee for Archaeology, 1991.

Kaić, Iva. *Rimski svijet u malome, geme kao svjedočanstva svakodnevnog života*. Doktorski rad. Zagreb: I. Kaić, 2013.

Kaić, Iva. Engraved gems from Tilurium in the Zagreb Archaeological Museum. U: Tončinić, Domagoj, Kaić, Iva, Matijević, Vinka, Vukov, Mirna (ur.) *Studia honoraria archaeologica: Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju FF press, str. 183–192., 2020.

Kaić, Iva. Engraved gems from Andetrium in the Archaeological museum in Zagreb. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 54, no. 1, str. 45–54., 2021.

Kirigin, Branko. Antičke geme iz Starog Grada. *Hvarski zbornik 4*, str. 205 – 216., 1976.

Kurilić, Anamarija. *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. po Kristu: antroponimija, društvena struktura, etničke promjene, gospodarske uloge*. Doktorski rad. Zadar: Sveučilište u Splitu, 1999.

Maixner, Franjo. Intagliji u zemaljskm muzeju zagrebačkom (I). *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 3, no. 1, str. 75–84., 1881.

Matijašić, Robert. *Povijest hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*. Zagreb: Lekyam international, 2009.

Matijašić, Robert. Klasični kultovi, autohtona vjerovanja i romanizacija. U: Kuntić-Makvić, Bruna, Vilogorac Brčić, Inga (ur.) *Znakovi i riječi: Mythos – cultus – imagines deorum*. Zagreb: FF press, str. 61–70., 2013.

Medini, Julijan. *Rimska brončana plastika u Arheološkom muzeju u Zadru*. Zadar: Arheološki muzej, 1968.

Medini, Julijan. *Rimske i orijentalne religije na istočnoj obali Jadrana*. Zadar: Narodni list, 1976.

Mimica, Bože. *Dalmacija: od antike do 1918. godine*. Rijeka: Naklada Vitagraf, 2003.

Nardelli, Bruna. Terakotna plastika u Arheološkom muzeju u Splitu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, vol. 92, no. 1, str. 35–123., 2000.

Nardelli, Bruna. Gemme. U: Marin, Emilio (ur.) *Longae Salonae II*. Split: Arheološki muzej Split, str. 120–121., 2002.

Nardelli, Bruna. Sulle gemme di Naron, U: Marin, Emilio (ur.) *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve*. Zagreb – Metković – Split: Izdanja HAD-a 22, str. 169–181., 2003.

Nardelli, Bruna. O gemama iz Splita: od prostora do muzeja. *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, vol. 100, no. 1, str. 79–104., 2007.

Nardelli, Bruna. *Gemme antiche dalla Dalmazia. Intagli e cammei da Tilurium. Izola: Bruna Nardelli*, 2011.

Potrebica, Hrvoje. Pregled radova o kulturnim i religijskim fenomenima u prapovijesti i antici na hrvatskom povijesnom prostoru (1946–2006). U: Miličević Bradač, Marina (ur.) Zbornik projekta *Protohistrija i antika hrvatskog povijesnog prostora*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 123–195., 2002.

Rendić-Miočević, Ante. *Antička ikonografija*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2011. – 2012.

Rendić-Miočević, Duje. O akvejasejskoj epigrafskoj baštini i o posebnostima njenih kulturnih dedikacija. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, vol. 24-25, no. 1, str. 67–76., 1992.

Sanader, Mirjana. *Rasprave o rimskim kultovima*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999.

Sanader, Mirjana. *Antički gradovi u Hrvatskoj*. Zagreb: Školska knjiga, 2001.

Sanader, Mirjana. Δωδεκάθεοι na jednom rimskom reljefu iz Splita?. *Archaeologia Adriatica*, vol. 2, no. 2, str. 367–377., 2008.

Sanader, Mirjana. O antičkim kultovima u Hrvatskoj. *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, vol. 101, no. 1, str. 157–186., 2008.

Sinobad, Marko. Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj. *Opuscvla archaeologica*, vol. 31, no. 1, str. 221–264., 2007.

Sinobad, Marko. Jupiter i njegovi štovatelji u svjetlu epigrafskih izvora na području Hrvatske. *Opuscvla archaeologica*, vol. 34, no. 1, str. 145–228., 2010.

Starac, Alka. Kameje iz Arheološkog muzeja Istre. *Archaeologia Adriatica*, vol. 15, no. 1, str. 449–463., 2021.

Suić, Mate. *Antički grad na istočnom Jadranu*. 2. izmijenjeno i dopunjeno izd. Zagreb: Golden marketing, 2003.

Šeparović, Tomislav, Uroda, Nikolina. *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika Split, 2009.

Špikić, Marko. Život i djelo antikvara Ivana Josipa Pavlovića-Lučića. *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, vol. 51, no. 1, str. 47–70, 2008.

Zamarovsky, Vojtech. *Junaci antičkih mitova: leksikon grčke i rimske mitologije*. 2. prerađeno i prošireno izd. Zagreb: Školska knjiga, 1985.

Zović, Valentina. Minervin kult na području rimskodobne Histrije. *Histria archaeologica: Časopis Arheološkog muzeja Istre*, vol. 44, no. 44, str. 63–82., 2014.

Zović, Valentina, Kurilić, Anamarija. Strukture zavjetnih natpisa rimske Liburnije. *Arheološki vestnik*, vol. 66, no. 1, str. 399–453., 2015.

Internet izvori:

Theoi Greek Mythology. <https://www.theoi.com/> (pristupljeno 31.7.2023.)

Leksikografski zavod Miroslava Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/> (pristupljeno 2.8.2023.)

Sažetak

Ovaj diplomski rad istražuje prisutnost kulta božice Atene – Minerve na istočnoj obali Jadrana kroz povijesni kontekst romanizacije tog područja. Na početku su predstavljeni ciljevi i metodologija rada te je ukratko objašnjena implementacija i asimilacija rimske religije kroz rimsko doseljavanje na ove prostore. Doneseni su najvažniji mitovi o Ateni – Minervi, obilježja njenog kulta u antici, kao i njeni najčešći ikonografski atributi. Na sustavan način su izdvojeni i opisani svi dostupni spomenici čije postojanje ukazuje na prisutnost štovanja božice. Na istočno jadranskoj obali sačuvani su značajni tragovi njenog kulta od kojih se, po broju nalaza, ističu male brončane figurice, zavjetni žrtvenici te geme. Rad donosi prvi takav pregled dostupnih spomenika posvećenih Ateni – Minervi koji je katalogiziran te zaključnu misao o prisutnosti i rasprostanjenosti njenog kulta na istočnoj obali Jadrana.

Ključne riječi: *Atena – Minerva, epigrafski natpisi, skulptura, geme, antika*

THE CULT OF ATHENA – MINERVA ON THE EAST COAST OF THE ADRIATIC

Abstract

This thesis investigates the presence of the cult of the goddess Athena - Minerva on the eastern coast of the Adriatic through the historical context of the Romanization of that area. At the beginning, the goals and methodology of the work are presented, and the implementation and assimilation of the Roman religion through the Roman immigration to these areas is briefly explained. The most important myths about Athena - Minerva, the features of her cult in antiquity, as well as her most common iconographic attributes, are presented. In a systematic way, all available monuments whose existence indicates the presence of worship of the goddess have been identified and described. Significant traces of her cult have been preserved on the eastern Adriatic coast, of which, in terms of the number of finds, small bronze figurines, votive altars and gems stand out. The paper presents the first such overview of available monuments dedicated to Athena - Minerva that has been cataloged and a concluding thought on the presence and spread of her cult on the eastern coast of the Adriatic.

Keywords: *Athena - Minerva, epigraphic inscriptions, sculpture, gems, antiquity*

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja LAURA JAKAŠA, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice POVIJESTI I POVIJEST UMJETNOSTI izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 14.9.2023.

Potpis

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podertajte odgovarajuće)

Student/ica: LALIRA JAKAŠA
Naslov rada: KULT ATENE - MINERVE
NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA
Znanstveno područje i polje: HUMANISTIČKE ZNANOSTI; POVIJEST
Vrsta rada: UMJETNOSTI
DIPLOMSKI RAD
Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
DOC. DR. SC. ANA TORLAK

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

DOC. DR. SC. VEDRAN BARBARIĆ
PRED. KRISTINA BABIĆ

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane urednog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 14.9.2023.

Potpis studenta/studentice: _____

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.